

SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA UNIVERSITY, NANDED,

Vishnupuri, Nanded-431606

B.Com.-III Year (Semester V)

Choice Based Credit System (C.B.C.S) Syllabus

W.e.f. 2021-22

Paper No.	Name of the Paper	Lecture/ Week	Total Periods	Continuous Assessment (CA)	End Of Semester Exam (ESE)	Total Marks	Total Credit
BC.5.1	Advanced Accounting-I	4	54	25	75	100	4
BC.5.2	Management Accounting-I	4	54	25	75	100	4
BC.5.3	Auditing-I	4	54	25	75	100	4
Opt Any one Group as Discipline Specific Elective of the following							
Group A- Taxation							
BC.5.4A	Income Tax Law & Practices	4	54	25	75	100	4
BC.5.5A	Training and Field Work	4	54	100	--	100	4
Group B- Management							
BC.5.4B	Human Resource Management	4	54	25	75	100	4
<u>BC.5.5B</u>	<u>Training and Field Work</u>	4	54	100	--	100	4
Group C - UGC Vocational Course-Tax Procedure & Practice (Only for Approved College)							
BC.5.4C	Income Tax Procedure & Practice(TPP-IX)	4	54	25	75	100	4
BC.5.5C	Training and Field Work	4	54	100	--	100	4
Group D- UGC Vocational Course-Foreign Trade Procedure & Practice (Only for Approved College)							
BC.5.4D	India's Foreign Trade (FT-IX)	4	54	25	75	100	4
BC.5.5D	Training and Field Work	4	54	100	--	100	4
Group E- UGC Vocational Course-Computer Application (Only for Approved College)							
BC.5.4E	Visual Basic.Net (CA-IX)	4	54	25	75	100	4

**SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA UNIVERSITY,
NANDED,**

Vishnupuri, Nanded-431606

B.Com.-III Year (Semester VI)

Choice Based Credit System (C.B.C.S) Syllabus

W.e.f. 2021-22

Paper No.	Name of the Paper	Lecture/Week	Total Periods	Continuous Assessment (CA)	End Semester Exam (ESE)	Total Marks	Total Credit
BC.6.1	Advanced Accounting-II	4	54	25	75	100	4
BC.6.2	Management Accounting-II	4	54	25	75	100	4
BC.6.3	Auditing-II	4	54	25	75	100	4
Opt Any one Group as Discipline Specific Elective of the following							
Group A- Taxation							
BC.6.4A	Goods and Services Tax	4	54	25	75	100	4
BC.6.5A	Project Work	4	54	50	50	100	4
Group B- Management							
BC.6.4B	Marketing Management	4	54	25	75	100	4
BC.6.5B	Project Work	4	54	50	50	100	4
Group C- UGC Vocational Course -Tax Procedure & Practice (Only for Approved College)							
BC.6.4C	Goods and Service Tax Procedure and Practice	4	54	25	75	100	4
BC.6.5C	Project Work	4	54	50	50	100	4
Group D- UGC Vocational Course- Foreign Trade Procedure & Practice (Only for Approved College)							
BC.6.4D	International Marketing Logistics (FT-X)	4	54	25	75	100	4
BC.6.5D	Project Work	4	54	50	50	100	4
Group E- UGC Vocational Course- Computer Application (Only for Approved College)							
BC.6.4E	Network & E-commerce and CyberSecurity (CA-X)	4	54	25	75	100	4

A Project Report on Online Banking

A PROJECT REPORT SUBMITTED FOR THE DEGREE OF
BATCHLOR OF COMMERCE (B.COM.)

To

Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar

Affiliated to

SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA UNIVERSITY NANDED

Submitted by

Dr.Ingle S.P student name :- Baloo Nivrutti Dawre

B.Com. III Year

Under the Guidance of

Dr. Dagade G. P.

M.Com. MBA (Finance), ICWA (Inter), GDC & A, NET, Ph.D.

Dr. Ingle S. P.

M.Com. , M.Phil., NET, SET, Ph.D.

Head

Department of Commerce

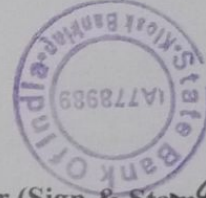
Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar

2023-24

Certificate

This is to certified that Mr.Vishal Narayan Jadhav(State bank Of India) student name Baloo Nivrutti Dawre studying in B.Com TY in Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar has successfully completed his/her training work from 09/09/2023 to 08/10/2023. Hence this certificate has been issued.

Date:- 19/04/24.

owner (Sign & Stamp)

[Handwritten Signature]
19/04/24

Declaration

I hereby declare that the present project report entitled " project title Online banking" submitted by me for the B.Com. degree in the faculty of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar is bona-fide work prepared by me under the guidance of Vishal Jadhav Teacher name Dr.Ingle S.P I further declare that, to the best of my knowledge and the same has not been submitted before this for any degree or diploma to any university or institute.

Place: Himayatnagar

Date: / /2024

Deeese:
Dewee Baloo Nivzuti

Student name & sign

Research Scholar

Acknowledgement

I express my deep sense of gratitude to my guide Vishal jadhav teacher name Dr.Ingle S.P Department of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar. Under whose valuable guidance sound criticism and suggestion constant encouragement and keen interest, the present work has been carried out.

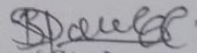
I extent my thanks to -----name of project work related person's----- .

I acknowledgement my sincere thanks to respected -----other teacher name ----- Department of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar for their inspiration & supported to me during my research study.

I am thankful to Dr. U. K. Sadavarte mam, Principal, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar for supporting me every time.

Lastly, I am thankful to all of them who have directly and indirectly helped me in completing the present study.

Darsh Balod Nivoutti

Research Scholar (Student name & sign)

TABLE OF CONTENTS

1. CERTIFICATE	ii
2. DECLARATON	iii
3. ACKNOWLEDGEMENT	iv
4. APPENDIX	v
5. CHAPTER ONE – Introduction	1
6. CHAPTER TWO – Literature Review	11
7. CHAPTER THREE – Research Methods	17
8. CHAPTER FOUR – Data Analysis	20
9. CHAPTER FIVE – Results and Discussion	29
10. REFERENCES	31
11. ANNEXURE 1	35
12. ANNEXURE 2	36

A PROJECT REPORT SUBMITTED FOR THE DEGREE OF
BATCHLOR OF COMMERCE (B.COM.)

To

Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar

Affiliated to

SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA
UNIVERSITY NANDED

Submitted by

JADHAV PRIYANKA DHYANESHWAR

B.Com. III Year

Under the Guidance of

Dr. Dagade G. P.

M.Com. MBA (Finance), ICWA (Inter), GDC & A, NET, Ph.D.

Dr. Ingle S. P.

M.Com. , M.Phil., NET, SET, Ph.D.

Head

Department of Commerce

Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar

2023-24

Certificate

This is to certified that Param Computer & CUSTOMER SERVICE POINT student name Jadhav Priyanka Dnyaneshwar studying in B.Com TY in Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar has successfully completed his/her training work from 12/09/2023 to 11/10/2023. Hence this certificate has been issued.

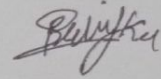
Date:- 12-10-2023.

owner (Sign & Stamp)

Declaration

I hereby declare that the present project report entitled "Study Of CSP Centre project title CUSTOMER SERVICE POINT" submitted by me for the B.Com. degree in the faculty of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar is bona-fide work prepared by me under the guidance of S.P. Ingle Teacher name Dr.G.P. Dagade I further declare that, to the best of my knowledge and the same has not been submitted before this for any degree or diploma to any university or institute.

Jadhav Pratiksha Dnyaneshwar

Place: Himayatnagar

Date: / /2024

Student name & sign

Research Scholar

Acknowledgement

I express my deep sense of gratitude to my guide S.P. Ingle teacher name Dr. G.P. Dagade Department of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar. Under whose valuable guidance sound criticism and suggestion constant encouragement and keen interest, the present work has been carried out.

I extent my thanks to Vishal Narayan Jadhav name of project work related person's .

I acknowledgement my sincere thanks to respected S.P. Ingle other teacher name Dr.G.P.Dagade Department of Commerce, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar for their inspiration & supported to me during my research study.

I am thankful to Dr. U. K. Sadavarte mam, Principal, Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya Himayatnagar for supporting me every time.

Lastly, I am thankful to all of them who have directly and indirectly helped me in completing the present study.

Jadhav

Jadhav Pratiksha Dhaneshwar
Research Scholar (Student name & sign)

PROJECT REPORT ON
CUSTOMER SERVICE POINT ("CSP")
CSP- RETAILER AGREEMENT
BETWEEN
PAY POINT INDIA NETWORK LIMITED

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड
एम. ए. द्वितीय वर्ष अभ्यासक्रम
जून २०२० पासून

सत्र तिसरे

अभ्यासपत्रिका : IX - साहित्य समीक्षाशास्त्र
अभ्यासपत्रिका : X - सामाजिक भाषाविज्ञान

अभ्यासपत्रिका : XI - साठोत्तरी वाङ्मयीन प्रवाह
किंवा

अभ्यासपत्रिका : XI - लोकसंस्कृती व मराठी लोकसाहित्य

अभ्यासपत्रिका : XII - एका लेखकाचा अभ्यास - मध्ययुगीन - संत तुकाराम
किंवा

अभ्यासपत्रिका : XII - एका लेखकाचा अभ्यास - आधुनिक - नागनाथ कोतापल्ले
सत्र चौथे

अभ्यासपत्रिका : XIII - समीक्षापद्धती आणि साहित्य संशोधन

अभ्यासपत्रिका : XIV - मध्ययुगीन मराठी वाडमयाची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी

अभ्यासपत्रिका : XV - मराठी वैचारिक साहित्य
किंवा

अभ्यासपत्रिका : XV - तौलनिक साहित्य

अभ्यासपत्रिका : XVI - प्रादेशिक साहित्य
किंवा

अभ्यासपत्रिका : XVI - अमराठी प्रांतातील मराठी साहित्य

अभ्यासपत्रिका : XVII - प्रकल्पलेखन

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर

एम. ए. मराठी द्वितीय वर्ष
शैक्षणिक वर्ष - 2023-24

प्रकल्प लेखन विद्यार्थ्यांची यादी

अ.क्र.	विद्यार्थ्यांचे नाव	उपस्थिती
१)	धुमाके प्रकाश एन.	AA
२)	गायकवास योगेश गणेश	AA
३)	शेकडे सुरज प्रकाश	PP
४)	लपास्कर दिव्या शिवाजी	PP
५)	सुबुक्ला रफिक शेख	PP

Principal
Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar Tq. Himayatnagar Dist. Nanded

प्र. धुके आरं एन.
(मराठी पदोपचार विभागा प्रमुख)

18
25

इतात्मा जयवंतराव पाटील
महाविद्यालय, हिमायतनगर

शैक्षणिक वर्ष 2023-24

वर्ग - एम. ए. मराठी द्वितीय वर्ष

शोध प्रबंध विषय :- मराठी लोकसाहित्याचा
अभ्यास

विद्यार्थीनीचे नाव :- सुबुक्ता रफिक शेख

परिक्षा क्रमांक :- HB.154117

विद्यार्थी

मागदर्शक

Subjekt.

सुबुक्ता रफिक शेख

प्रा. आर. एस. धुळे

स्यादी सारखे । शब्द वापरात येत
 असल तरी हे विविचन साकारा
 दात जाण्या शक्यतेने दुर्गावार आ-
 गवतानी सुचवलेली लोकसाहित्या शाय
 शब्द सर्वसामान्य झाला आहे नाक
 साहित्य या शब्दातील विशेष अर्थ
 आहे आणि साहित्य या शब्दाला
 विशेष असा अर्थ प्राप्त झालेला
 आहे परंतु लोकसाहित्यातील साहित्य
 या शब्दाला एक वेगळा अर्थ प्राप्त
 झालेला आहे परंतु लोकसाहित्यातील
 साहित्य हा शब्द वास्तव्यसुचक आहे
 या दृष्टीने लोकांची जीवन जगण्या-
 या साधन सामग्री म्हणूनच जीवन
 जगताना ज्या कृती कला जाता-
 त जी सामग्री या जगण्याला
 मदत करत ती सामग्री असून
 साहित्य या शब्दाचा अर्थ आहे

या क्षेत्राचे व्यापक अर्थ लोकसाहित्याचे
 लोकसाहित्याचे व्यापक असा अर्थ
 सागराप्रमाणे पसरलेला आहे लोकजी-
 वनाच्या विविध क्षेत्रांचे लोकजी-
 वनर अन्वयास काविषय अन्वयासन्वयास

4. दंतकथा -

दंतकथा हा शब्द Legend या शब्दाला समान अर्थी आहे. सद्गुणकथा या केंद्रावरून रचून घेतलेल्या तर न्यायपूर्ण दंतकथा ही बोधक न करता विचित्र कल्पना असते. शतकांनुसारक दंतकथांची परंपरा चालू आहे. दंतकथांची व्यख्या पुढीलप्रमाणे आहे. मौखिक परंपरेने चालत आलेली व साधारी ऐतिहासिक दंतकथा आधार असलेली मात्र मौखिक परंपरेने तसे स्वरूप घेतलेले असते. अशा कथांना दंतकथा असे म्हणतात.

5. हास्यकथा -

या कथा अस्तित्वात ग्रा- मस्यता व्यंगोपर आधारित असतात. हास्य कथा असल्या तरी उच्च इलाख्या असतात. ती होते. ज्या कथा लोककवतून मिमी- किंवा विनोद निर्मितीसाठी ज्या कथा सांगितल्या जातात. त्यांना हास्यकथा असे म्हणतात. या कथा प्रामुख्याने विनोद निर्मितीसाठी सांगितल्या जातात. व्यंग अतिशयोक्ती, ग्राम्यता अश्लीलता हास्यकथा हास्य निर्मिती करणाऱ्या घटना या कार- गामुल हास्य कथा निर्मिती होतात.

6. वृत्तकथा -

वृत्तकथांत वृत्तकथेच्या
समावेश केला असल्याने वृत्तकथांत स्वतंत्र
असा आधार करावा की काय होय. या
संदर्भात वाद आहेत. परंतु धार्मिक कथांत
या कथांना अगून्य साधारण असून सहाय्य
करण्या कारणाने जनमानसांत आदर्शन
कथन व प्रवर्ण कथ्यां जातात. मुक्त
नक्ष विधीच्या सांगतीशी या कथेची सांगती
स घातली असल्याने विधीची सांगती
वृत्त कथेवरील हातच नाही. असा एक
समज आहे. आजलागायत या कथा
जनमानसांवर प्रभाव टाकताना दिसून येता-
त सांगितः वृत्तकथा ह्या 'सकल
अकर्तृत्वं निमानं होतूत. वृत्तकथेच्या
मार्फत पाप-पुंस श्चर्चितता पाविर्यता
याच वलय असत.

" ह्या देवकथा धर्मविधीशी
अविभाज्यपणे जोडलेल्या असतात. अशा क-
थांना विधीकथा, वृत्तकथा, कथांना म्हणतात.
यांच्या जीवनाशी बहुतांशपणे निगडितपणे असून
त्यांच्या जीवनात वृत्तकथांना अविभाज्य
असून स्थान असते. या कथांत काही कथा
स्थिया - पुत्रपुत्र होन्ही मीळून कात असत.
तरी स्त्रीयच्या आजीजीवनात महत्त्वाच
स्थान आहे.

संसार

अशा प्रकारे आपण या लोच प्रबंधामध्ये संसारी लोकसाहित्याचा अभ्यास केला आहे. त्यामध्ये आपण संसारी लोकसाहित्याचा व्याख्या पाहिल्या विविध साहित्याची कृती मांडलेल्या व्याख्यांचा अभ्यास केला. लोकसाहित्य हा पारिभाषिक शब्द FOLKLORE या इंग्रजी शब्दासाठी वापरण्यात आलेल्या आहेत. असं विसूच येत. लोकसाहित्याच्या अभ्यासाचा महत्त्व याचा अभ्यास केला. लोकसाहित्य या शब्दातील लोक शब्द याचा फेरित अभ्यास केला. लोक साहित्याच्या लक्षणांचा फेरित अभ्यास केला. लोकसाहित्य आणि इतर शास्त्रा यांच्याशी एकमेकांचा अशा प्रकारे संबंध आहे. याचा अभ्यास केला. लोकगीतां मूळाले काय त्यांच्या व्याख्या व विशेष्य यांचा फेरित अभ्यास केला.

लोकनाट्य म्हणजे काय खेडगावात लोकनाट्य कशा प्रकारे सादर केले जाते. याचा अभ्यास लोकनाट्य ह्या प्रकारामध्ये पाहिले आहे.

सहायनायक संशोधन विभाग रायगा संजालित.

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शे. क्र. 2012320124

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की

सुखला रफिक शेख

या विषयावर

मराठी

विषयात पदव्युत्तर स्तरावर

मराठी लेखसाहित्या

अभ्यास

या विषयावर शोधपत्र (प्रकल्प लेखन) पूर्ण

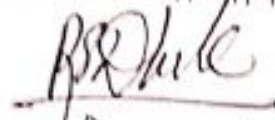
केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

Principal

Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya
Himaytnagar To.Himaytnagar Dist.Nanded

मार्गदर्शक प्राध्यापक

प्रा. धुळे आरं. (स.)

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था, हिमायतनगर

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर
तालुका हिमायतनगर, जि.नांदेड.

शैक्षणिक वर्ष : 2023-2024

प्रकल्प लेखनाचे नाव
साहित्यविचार

संशोधकाचे नाव
दिव्या शिवाजी तपासकर

परीक्षा क्रमांक : HB.154119

वर्ग : एम.ए.द्वितीय वर्ष

विषय : मराठी

मार्गदर्शक प्राध्यापकाचे नाव

प्रा.धुळ आर.एस

(मराठी विभाग)

स्वामी रामानंद मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

शैक्षणिक वर्ष : 2023-2024.

मराठी विषयाच्या एम.ए द्वितीय वर्षासाठी प्रकल्प लेखन

साहित्यशास्त्र

संशोधक

दिव्या शिवाजी तपासकर

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर

तालुका हिमायतनगर, जि.नांदेड.

संशोधक मार्गदर्शक

प्रा.धुळे आर.एस.

(मराठी विभाग)

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर

तालुका हिमायतनगर जि.नांदेड.

प्रतिज्ञापत्र

मी प्रतिज्ञापूर्वक निवेदन करतो कि, साहित्य विचार आणि साहित्य संबंध तुलनात्मक अभ्यास या विषयावरील सदरचा प्रकल्प लेखन मी स्वामि सगानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड मराठी विषयाच्या एम.ए. द्वितीय वर्षासाठी लिहिलेला आहे.

- हा प्रकल्प मी स्वतः संशोधन पूर्वक लिहिला असून प्रकल्प लेखनातील सर्व मजकूर माझ्या संशोधनापर अभ्यासावर आधारलेला आहे. हा प्रकल्प लेखन मी कोणत्याही अन्य पदवीसाठी इतर विद्यापीठात सादर केलेला नाही.

स्थळ : हिमायतनगर

दिनांक :

संशोधक

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर
तालुका-हिमायतनगर जि.नांदेड.

INDEX

Name तपासकर दिवा शिवाजी

Subject संस्कृत Std. M.A II Roll No. _____

Sl. No.	DATE	NAME OF THE EXPERIMENT	PAGE	REMARKS
1)		पुस्तकविना	1 - 2	
2)		साहित्याचे स्वरूप आणि विशेष	3 - 7	
3)		साहित्याचे प्रयोजनः भारतीय व पारच्यात्य	8 - 10	
4)		साहित्याची निर्मितीप्रक्रिया	11 - 12	
5)		शब्दशक्ती विचार	13 - 15	
6)		साहित्याची भाषा	16 - 18	
7)		साहित्य भाषा संस्कृत संस्कृती	19 - 22	
8)		पश्चात्य साहित्याचे स्वरूप	23 - 27	
9)		माक्सवादी साहित्यविचार	28 - 31	
10)		प्रेतिद्यायिक भूमिका पद्धती	32 - 35	
11)		भरताचे रससुत्र	36 - 40	

* प्रस्तावना *

‘साहित्यविचार’ हा खूप व्यापक असा
अभ्यासविषय आहे. प्राचीनमध्मेयुगीन काल-
पायुन ते अलीकडेच्या समकाळापर्यंत या
विषयाची आत्माने आणि विविधांगाने चर्चा
होत आली आहे.

‘साहित्य’ ही जरी एक स्वभावसुः
वादवृत्त संकल्पना आहे. तरीच साहित्य-
विचाराच्या संदर्भात ही आपोआप म्हणता
येईल त्यामुळे या अभ्यासविषयाच्या
मांडणीसाठी आजपावेतो विविध विचारवंत,
भक्त्यायक, मीमांसक, समीक्षक, विविध
वाद घालत आले आहेत. भारतीय
साहित्यशास्त्रातील स्वविचार ते मार्शवादी-
दृष्टीने साहित्यविचार अशी टोकांची
मांडणी कधी होत, तर कधी या
होद्यांना ग्रामाद्युक्त घेऊन त्यातील शक्ति-
मध्मे साद्युक्त ‘संकल्पनात्मक मानुषत’ चा
अंगो मांडणी घेत आणि ती-ती
भक्त्यायक, समीक्षक मंडळी कव्य वा
साहित्याचे प्राणभूत तत्व म्हणून आपला
विचारव्यूह / संकल्पना करी. म्हळाची
आहे, हे मांडत आले आहेत. तेव्हा
अशा साहित्यविचाराला समजाऊन घेणे या
भांगो, त्याचे अख्यपण-अध्यापक वरणे.

* साहित्याचे स्वरूप आणि विशेष

मानवाच्या जिवनामध्ये 'साहित्य' ही
 यंत्रणा वेगवेगळ्या परिणी वापरली जाते.
 साहित्याचा व्यावहारिक अर्थबोध 'सामग्री'
 असा असते. होना. असे पुढाच्या दुकाना-
 च्या परिवार निर्दिष्ट असे. उदा.,
 घेणे अर्थ प्रकारचे सामान्य साहित्य
 मिळते. उदा. साहित्य संगीत साहित्य,
 अज्ञान - विज्ञानचे साहित्य. बांधकामाचे
 साहित्य, शेतीचे साहित्य असा विविध
 अर्थाने हा शब्द वापरला जातो.
 परंतु तेव्हा आपण साहित्य शब्दापूर्वी
 कुठला ही शब्द हा वापरला केवळ
 साहित्य असे संबोधतो. तेव्हा त्याचा
 अर्थ नेहण असा होतो. अर्थात जे जे
 निर्दिष्टे ते ते साहित्य अशी
 साहित्याची संकल्पना असा अर्थ होता
 येतो उदा. पत्र वृत्तपत्रे, मसुदा
 नादिराती इ.

* साहित्यविचाराची व्याख्या :-

भारतीय साहित्यविचार मंडित भसनाना
 संस्कृत साहित्यशास्त्रकारांनी केल्या
 अर्थाने साहित्याच्या ज्या ज्या व्याख्या
 केल्या आहेत, त्यानीम बहुतांश

* भारतचे रससुत्र -

भरताने 'नाट्यशास्त्र' हा रससिद्धांत
सर्वात प्रथम मांडला. गंधाच्या यथाव्याख्या-
घात भरताने प्रख्यात रससुत्र सांगितले आहे.
'विभावानुभवव्यापिचारी संयोगान रसनिवपती'
(विभाव, अनुभाव आणि व्यापिचारी भाव
यांच्या संयोगाने रसनिवपती होते.)

* लौकिकभाव आणि नाट्यभाव -

नाटकामध्ये भयवा काळामध्ये रसनिवपती
करून रसिकांच्या ठिकाणी विरिष्ट चिन्तवृत्ती
(भाव) निर्माण करणे हा या रस कला व्यापाराचा
हेतू आहे. शास्त्रीय भरतानी नाट्यमधील
वस्तुची यादी देताना रसावरोधरा यांचाही
निर्देश केला आहे. पण येथे रस आणि
भाव हे नाट्यगत रसभाव आहेत हे
लक्षात ठेवावे लागते. यामुळे रसानिवपती
चिन्तवृत्ती यांची निर्मिती हे शब्द वाच्याने
एवढे धावयचे सादित हे लक्षात
ठेवावे लागते.

चिन्तवृत्ती जीवनात निर्माण होतात.
नाटकाने त्याचा वेवळ अभिनय करायलाचा
अर्थही भरताने कीर्तित चिन्तवृत्तीचे विवेचन
केलेले नाही. विरिष्ट चिन्तवृत्ती मुक्ताने आहेत.
किंवा संमिश्र यांचे भरताने आवश्यकता वाज
वळते. भरताना वेवळ लेखित चिन्तवृत्ती
संवादी अशा नाट्याचे विवेचन करायचे होते.

② अनुभाव :-

अनुभाव हे परिणाम स्वरुपी आहे, नायक आणि नायिका किंवा कथावस्तूतील इतर व्यक्ती यांच्या मनात जागा झालेल्या भावनांचे दृश्य वा प्रकट परिणाम त्यांच्या मुख्य शरीरावर विस्कळीत जाताना म्हणजेच नायक नायिकांच्या मनातील भावना बाह्य शरीरावरील बदलांमार्फत आद्यिक अर्थपूर्ण होतात. या बदलांमार्फत 'अनुभाव' म्हणजे जाते. प्र. ७ रसालाचे दृश्य असेल तर नायिकेच्या भावनेवर ताकूत लगेचच द्या येणे, पदराशी पाळा करणे, अंगठ्याने जमीन उकरणे, डोक्याने जमीनीकडे आदी शारीरिक स्थित्यांवरून रस परिचारा व्हायला भाविकच म्हणत होते.

③ अतीत्या उचित भावनेमुळे रसा त्या व्यक्तीचा चेहरा कावराबावरा होतो, हातपाऊ धरवताना, लीवडी वळणे, डोक्याने जमिनीकडे झुकणे होतात. या सगळ्या परिणामांचे दृश्यरूप म्हणजे 'अनुभाव' होय. दान्वालीकृत नट्यशास्त्राचे प्रत्यक्ष रसिकांच्या चित्तवृत्तीला अनुभाविक म्हणून रस प्रतीती देतात त्यास अनुभाव म्हणतात. भरतमुनीचे नाट्यशास्त्र व रसविद्या देवदेवतांच्या संदर्भात अनेकदा उल्लेखिते होते आहे.

मराठवाडा माग्रीण शिक्षण सारथा संचलित.

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की,

दिव्या शिवाजी तणासकर
या विद्यार्थ्याने

मराठी

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर

साहित्य विचार

या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण

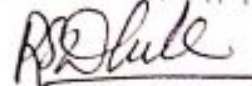
केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

Principal

Hutatma Jaywantrao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar To. Himayatnagar Dist. Nanded

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

प्रा. धुके आर. एस.

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था , हिमायतनगर

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय , हिमायतनगर
तालुका.हिमायतनगर , जिल्हा.नांदेड

शेक्षणिक वर्ष : 2023-2024

19
25

शिक्षणक्रम : दलित साहित्याचा अभ्यास

विद्यार्थ्याचे नाव

सुरज प्रकाश शेळके

परीक्षा क्रमांक : HB 154118

वर्ग : एम.ए. दितीय वर्ष

विषय : मराठी

विद्यार्थी

सुरज प्रकाश शेळके

मार्गदर्शक

प्रा.आर.एस.धुळे .

अनुक्रमणीका

अनु .क्र	प्रकरणाचे मुद्दे	पान क्र.
1	प्रस्तावना	1-2
2	दलित साहित्याची व्याख्या	3-6
3	दलित साहित्याची संकल्पना	7-11
4	दलित साहित्याची स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये	12-17
5	दलित साहित्याची पूर्व परंपरा	18-23
6	दलित साहित्या मधील कवितेची आशयसूत्रे	24-33
7	दलित साहित्याचे काही सौंदर्य शास्त्र	34-42
8	दलित दलित साहित्या माधील आंबेडकरी चळवळ	43-48
9	दलित साहित्याची प्रेरणा शक्ती	49-59
10	दलित साहित्य आणि लोक साहित्य	60-65
11	समारोप	66-67

* प्रस्तावना :- मराठी साहित्यात 1960 नंतर विविध प्रवाह उदयास आले आहे. या काळातानंतर दामित साहित्या, ग्रामीण साहित्या, आदिवासी साहित्या, स्त्रीवादी साहित्या, विज्ञानवादी साहित्या, असे अनेक साहित्य प्रवाह उदयास आले. दामित साहित्य प्रवाह हा 1960 नंतर मराठी साहित्यात विकसित झालेला एक ठळक साहित्य प्रवाह आहे. या साहित्य प्रवाहाच्या "फुले- आंबेडकर प्रेरणेचे साहित्य" या नावाने ओळखले जाते. या साहित्य प्रवाहाच्या मुळाशी असणाऱ्या-प्रेरणा "गेव्या" शतकातील विविध सामाजिक, राजकीय, अंस्कृतिक, घडामोडी आहेत. एकूणच या सर्व साहित्य प्रवाहाच्या मुळाशी शोषण विहित समाजस्थाना नव्हेत ज्ञानी पाहिले. हे समाज सूत्र आहे आणि म्हणूनच सर्व प्रकारच्या शोषण, अन्यायविरुद्ध आवाज उठवणारे साहित्य या प्रवाहाच्या निर्माण झाले आहे असे आपणास दिसते.

दामित साहित्य महात्मान बुद्ध, संतकवीर, महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, यांना प्रेरणा स्थान मानले गेले आहे. दामित चळवळीत पाहिले प्रेरणा तथागत बुद्ध हेच आहेत. सर्वांना समान पातळीवर 'माणूस' म्हणून सन्मानाने उगावणाऱ्या अंपूर्ण इष्टवादी लोकशाहीनिष्ठा, तत्वज्ञान, प्रथम महात्मान बुद्धाने दिले दामित साहित्यात निर्मितीमागे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे महान विचार आहेत. बाबासाहेबांची विचारांची प्रेरणा घेऊन दामित भारतीय स्तरावर स्थापित झाला आहे. 'दामित साहित्य' हा वाङ्मय प्रवाह केवळ मराठीतच नाही तर भारतीय स्तरावर स्थापित झाला आहे जग जवळ येण्याच्या प्राक्रियेला वाढीला लागल्याने 'दामित साहित्य' हा वाङ्मय प्रवाह विश्व स्तरावरही चर्चित जात आहे. दामित साहित्य दामितांच्या मुळाचे हत्यार आहे. दामितांच्या राजकीय हक्कांची कैफियत म्हणून दामितांकडे

पाहिले जाते.

दमित साहित्य हे वेगळ्या जाणिवेचे साहित्य मानले जाते. वर्षानुवर्षे ठावठिकाणे जीवन जगणाऱ्या ठारपूस्य व अडाणी समजल्या जाणाऱ्या आणि राजकीय, सामाजिक व आर्थिक दृष्ट्या अपेक्षित राहिलेल्या स्मृतिविक्रयी ही जाणीव आहे. नकार दुःख, आपमान, भायरी, बेकारी, गुनांमिरी, शोषणा, वेदना सहन करून, हा वर्ग ज्ञान आहे, शक्तिरुद्ध, आवाज उठवणे यातून विद्रोह करणे हे दमित साहित्य शिकवते, तसेच दमित साहित्य हे वर्ग आणि वर्गवादाच्या विरोधी आवाज उठवते, हिंदू धर्मातील चातुर्वर्ण्या कडातून विशेष करते, व माणसाचा माणूस म्हणून वागवते, दमित साहित्य, समता, बंधुता, न्याय, आणि प्रज्ञा, क्षिप्त, करुणा, या मानवी, मूल्यंच्या पुरस्कार करते.

दमित साहित्यात समाजवादी, जीवनवादी, नीतिवादी, या भूमिका मांडले गेले आहे. दमित साहित्याने मराठी साहित्याचा एक वेगळे स्थान निर्माण केले आहे. दमित साहित्यविक्रयी वेगळे वैचारिक मीकळी वाट मिळाली, त्यानंतर कथा, कादंबरी नाटक, आत्मकथा, या प्रकारातून अवतरली. दमित लेखक आपली व्यथा-वेदना सांगण्यासाठी लिहितो, आपले दुःख आपले प्रश्न लोकांना समजले पाहिजे. ही त्यांची भूमिका आहे. दमित साहित्य मानवी मूल्यंच्या आणि मानवी अधिकारांची भाषा बोलते. हे साहित्य दमितंच्या चळवळीचे एक अविभाज्य अंग आहे. दमितंच्या समस्यांची व्यापलेले आहे हे प्रश्न जाती व्यस्थेने निर्माण केलेले आहे. दमितंचे अवहेलना भाषा आहे.

अशा या दमित साहित्याच्या विविध भूमिका, दमित साहित्याच्या विविध व्याख्या, दमित साहित्याचे वैशिष्ट्ये यांचा अभ्यास करून दमित साहित्याचे आहेत.

दमित साहित्याच्या व्याख्या :-

- " आंबेडकरी विचार आत्मशात केल्यामुळे प्राप्त होणाऱ्या या जीवनविषयक दृष्टिकोनाद्वारे स्वतःला आणि आहे."
- " आंबेडकरी विचार आत्मशात केल्यामुळे प्राप्त होणाऱ्या जीवनविषयकी दृष्टिकोनाद्वारे स्वतःला आणि आणि स्वतः प्रीवतीच्या वास्तवाला जाणून घेण्याच्या उत्कट इच्छाशक्तीत शब्दरूप आविष्कार म्हणजे दमित साहित्य " [ग्रामीण, दमित व स्त्रीवादी साहित्य, अश्वतथराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ]
- " वास्तव, लढाऊ, समाजपरिवर्तनाची व माणुसकीची छिद्रांच्या उदारे व आविष्कार म्हणजे दमित साहित्य " (दि. के. वेडेकर,)
- " दमित जीवनाचे दर्शन घडणारे दमितांच्या विचार-भावना प्रकट करणारे, दमितांचे मिहितेने साहित्य ते दमित-साहित्य "
- " आंबेडकरांच्या तत्त्वज्ञानानुन प्रेरणा घेऊन मिहितेनी साहित्य ते दमित साहित्य "
- " दमित हा मानवी प्रगतीस अर्वात मागे पडलेला आणि मागे रेटलेला सामाजिक वर्ग आहे "

∴ दामित साहित्य आणि परंपराविचार :->

वाङ्मयीन परंपरा म्हणजे वाङ्मयीन अंगुलंघ नाले संबंध वाङ्मयीन निर्मिती ही भिन्न भिन्न प्रकृती - पिढ्यांच्या लोकांकडून होत असते त्या निर्मिती क्रमाने इतिहास साकार होत जातो. या वाङ्मयीन कृतींनी राज भेत्सेरुषा इतिहासात समाजातील लोकां प्रमाणेच मूल्यांचे वर्ण असतात. एकेक प्रवाह एकेक परंपरा म्हणून वाङ्मयीन साहित्या इतिहासात अस्तित्वात असतो. या प्रत्येक प्रवाहातील वाङ्मयीनरुपांचे स्वरूप त्या वाङ्मयीन प्रवाहाच्या प्रयोजनांनी, अधिष्ठानभूत मूल्ये नी निश्चितीने असते. अर्वाचीन मराठी कवितेत अशा ठळक दोन परंपरा दिसतात. एक केशवसुतांनी व दुसरी लाल्यांबी या अर्थात कमीअधिक प्रभावशाली असल्याला इतरही परंपरात किंवा पोटपरंपरा असतात. त्यांच्या कलाकृती कोठल्या या संदर्भात या परंपरांचे काही निकष असतात. काही आकृष्ट असतात. आणि ही कलाकृतीच्या त्यांच्या वाईटपणाची मूल्या निश्चिती कलावंतांच्या म्हणजे त्या त्या विवक्षित परंपरांचे या काही निकष असतात काही आकृष्ट असतात आणि ही कला कृतीच्या काळातील कलावंत आपल्या प्रतिभेचे दोस्त या मित्र इतिहासात जोडत असतो.

दामित साहित्याची या दृष्टीने ललित साहित्यात संदर्भात परंपरा केशवसुत कोवटकर यांच्या पासूनच नोंद विला येते. प्राचीन मराठी साहित्याच्या संबंध नाही असे नाही. सो आढ्य पण तो संबंध विरोधासंबंध आहे या विद्रोहविषय म्हणून आढे कमीअधिक अंशाने मोटे, वरेरकर विभावरीबाई, मुक्तिबोध, कुसुमाग्रज, काही अशी मर्हेकर, करंदीकर, आठ, सुर्वे अशी मराठी ललित साहित्यातील दामित साहित्याची परंपरा आहेत.

★ समारोप

दलित साहित्य भगवान बुद्ध, माहत्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना प्रेरणास्थानी मानते. डॉ. बाबासाहेब यांच्या पूर्व काळातील गोपनाबाबा तमंगकर, शिवबा, उजवा, कांबळे, किसन कागोजी बंदसोडे, ठाणेरा आकाजी भर्तृहरि इत्यादींच्या कार्य व मेळनातून दलित साहित्याची पूर्व पीढिका तयार झालेली आहे. बाबासाहेब यांनी सुरु केलेल्या दलित चळवळीपासून प्रेरणा घेऊन पदे, पोवाडे, वग, हे साहित्या निर्माण झाले. दलित लेखकांनी प्रस्थापित व्यवस्थेला नकार दिला आणि फ्रॉतिकारक विद्रोहाचा मार्ग स्वीकारला. दलित लेखकांनी साहित्यनिर्मितीकडे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी साधन म्हणून पाहिले. दलित साहित्याने समाजिक आणि संस्कृती विषयाने विरुद्ध आवज उठवल्या प्रस्थापित व्यवस्थेला नकार केला, यासाठी त्यांनी 'शब्द' आपाले हत्यार बनवले आणि ते साहित्यातून व्यक्त होऊ लागले वादु मयाळडे या समाज प्रबोधन माध्यम म्हणून त्याचा वापर करू लागले. आपल्या जीवनाच्या व्याथा त्यांनी साहित्यात मांडले. साहित्यकृतीचा आशय, रूपबंध, व मूल्य या पातळ्यावर दलित साहित्याने बंडखोरीची भूमिका स्वीकारली सर्व-साहित्य प्रवाहांच्या मुळाशी शोधून हा समान घटक आहे व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रुढी परंपरेच्या भयावह अन्वयकारक यांच्या जोखडातून दलित वर्गाला यातून बाहेर पडण्याचा या लढाऊ मार्ग दाखविला. पिढ्यांनुपिढ्यांचे अत्याचार, दारिद्र्य, भूक, अन्वय, इत्यादींचा भोगवाटा आला. यामुळेच मनुष्याचे हक्क हिरावून घेणाऱ्या प्रस्थापित धर्मस्थित समाजरचना नेली संघर्ष हे दलित साहित्याचे ध्येय आहे म्हणून दलित साहित्याने मनुष्यत्व हेच श्रेष्ठ मूल्य मानले. म्हणून दलित

महाराष्ट्र शासकीय शिक्षण संस्था संचालित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि. नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की,

सुरज प्रकाश शेवळे

या विद्यार्थ्याने

मराठी

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर

दिलेल्या साहित्याचा

या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण

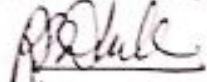
उत्पादन केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

Principal

Hutatma Jaywantao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar To. Himayatnagar Dist. Nanded

मार्गदर्शक प्राध्यापक,

प्रा. धुळे आर. एस.

SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA UNIVERSITY, NANDED

Choice Based Credit System (CBCS) Course Structure

Faculty of Humanities

M.A. Economics (Semester III & IV)

With Effective From, 2020-21

Subject: Economics

Semester	Paper No.	Name of the Paper	Lectures Per Week	Total No. of Lectures	Marks			Credits
					CA	ESE	Total	
III	IX (Compulsory)	Indian Economic Policy – I	4	50	25	75	100	4
	X (Compulsory)	Public Economics- I	4	50	25	75	100	4
	XI (Optional)	Econometrics- I OR Research Methodology- I	4	50	25	75	100	4
	XII (Optional)	Quantitative Techniques- I OR Economics of Development – I	4	50	25	75	100	4
IV	XIII (Compulsory)	Indian Economic Policy – II	4	50	25	75	100	4
	XIV (Compulsory)	Public Economics- II	4	50	25	75	100	4
	XV (Optional)	Econometrics- II OR Research Methodology- II	4	50	25	75	100	4
	XVI (Optional)	Quantitative Techniques- II OR Economics of Development – II	4	50	25	75	100	4
			P.G. Dissertation/ Project	4	50	25	75	100

1) Continuous Assessment (C.A.): 25 Marks
 Two Class Test each for 5 Marks
 One home assignment for 10 Marks
 One Seminar (with abstract) 5 Marks

2) End of Semester Examination (E.S.E.): 75 Marks

Hinddama Jaywantarao Padi Mahavidyalaya, Himayatnagar
Dept of Economics

Academic year 2023-24

class. - M.A.S.Y

Project Work

students Name	Classes
① चेतने वरि शेखराव	M.A.S.Y Economics
② लामुने यवामिनी गणपत	M.A.S.Y Economics
③ देवराये अंकुरा बरोशराव	M.A.S.Y Economics
④ मुद्योषकर सांग मधुकर	M.A.S.Y Economics
⑤ वैदेहि भास्कर चतुके	M.A.S.Y Economics
⑥ सुधर्वशी पुरज कलजिती	M.A.S.Y Economics
⑦ तालेवार पुनिल कशिमाथ	M.A.S.Y Economics

Hod of Dept. of Economics

Dr. D.K. Magar

मराठवाडा ग्राणीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्याचे नांव :- अरोडे वर्ण शेषराव

विषय :- सभ्यशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- भारतीय इतिहासाचा अभ्यास

परीक्षा क्र. :- H.B.15.01.39

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

D.V. D. C. mizer

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, खरीडे वर्षी शेषराव

या विद्यार्थ्याने अर्थशास्त्र

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर भारतिय इतिहासातील अर्थशास्त्र

या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण

केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

Dr. D. J. J. J.

मराठवाडा ग्राणीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

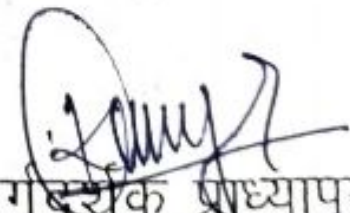
विद्यार्थ्यांचे नांव :- देशमुखे स्वामिनी बाणपत

विषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- भारतीय वित्त आयोगाच्या अहवाल - 14-15

परीक्षा क्र. :- H.B.15.0.134

प्राचार्य.

मागवर्त्यक प्राध्यापक.
Dr. D. E. Myle

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, देशमुखे स्वामिनी रोगपत

या विद्यार्थ्याने द्वयशास्त्र

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर भारतीय विलत आयोजनाचा

अध्यास -14वा-15वा विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण

केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

(Handwritten signature)

मराठानां मागील शिक्षण संस्था संवर्धित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्याचे नांव :- देवराज अंकुश जोगेशराव

विषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- राष्ट्रीय पायाभूत सुविधा उपयोज

परीक्षा क्र. :- H.B.N.50135

प्राचार्य.

मागिले शक प्रध्यापक
Dr. D. S. Munde

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, ~~हेलमो~~ अंकुश... 21.02.2024.....

या विद्यार्थ्याने ... 21.02.2024.....

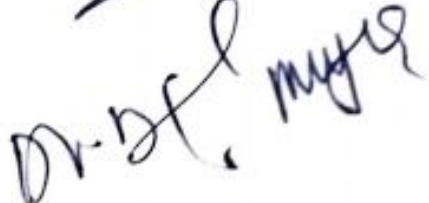
विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर ~~आ.पी.पी. पा.प.क.न. वि.प.~~

...कुलीशाखा... अ.प.याच्या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

Dr. D. S. M. S.

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024.

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्यांचे नांव :- मुधीळकर सार्शंग मधुकर

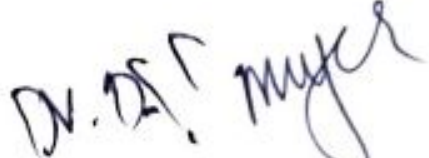
विषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- वस्तु व सेवा करची (GST) आर्थिक
विकाशातील भूमिकेचा अकृशास.

परीक्षा क्र. :- HB150141.

प्राचार्य.

मागदर्शक प्राध्यापक.

Dr. D. S. Mule

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024.

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, मुद्दीलकर शांता मधुकर

या विद्यार्थ्याने अर्थशास्त्र

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर वस्तु व सेवा क्रांती

या विकासात्मक क्रिया विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

मराठ्यांचा मागील शिक्षण संस्था संयोजित,

दुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023 - 2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्यांचे नांव :- वेदेली आस्कर धुळे

विषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- जागतिकीकरणाचे भारतीय अर्थव्यवस्थे
-वरील परिणाम

परीक्षा क्र. :- HB150144

प्राचार्य

माराठ्यांचा मागील शिक्षण संस्था

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण सारथा संचालित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2013-2014

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की,वेदेदी.....आस्वार.....बुके.....
.....या विद्यार्थ्याने ..अभिराम.....

..... विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर जागतिकीकरणाने अस्तीय अर्थव्यवस्थे
तील परिवर्तन..... या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण
केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

Dr. D. K. Mhasgaonkar

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संवलिता,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर, जि. नांदेड.

शै. वर्ष 2023 2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्यांचे नांव :- सुयवंशी सुरज बालाजी

विषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- भारतीय आर्थिक विकासात
लोकसंश्लेषाची भूमिका

परीक्षा क्र. :- HB 150143

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.
Dr. D.K. Magar

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संवर्लित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, सुर्यवंशी सुरज बानाजी

या विद्यार्थ्याने

.....या विद्यार्थ्याने अर्थशास्त्र
..... विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर भारतीय आर्थिक विकासात
गोवसंखेची भूमिका या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण
केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.
Dr. D. C. Magas

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,

हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,

हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, तालवार स्मृति
कशिनाथ या विद्यार्थ्याने अवकाश

विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर महाराष्ट्र तालि त्रिकुचक्या आभरण

अभ्यास या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण
केले आहे.

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्राचार्य.

मार्गदर्शक प्राध्यापक.

Dr. D. C. Munde

मराठवाडा यागौण शलक्षण संस्था संवललत,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महावलद्यालय,
हलमायतनगर जल.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

वलद्याथर्याचे नांव :- तोलनार शुनल कशरलनाथ.....

वलषय :- अर्थशास्त्र

प्रकल्प लेखनाचा वलषय :- महाराष्ट्रानल लेतड्याच्या आभर्याचा

परलक्षा क. :- HB150165 अर्यास

प्रार्याय.

मारादशक प्रार्यापक.
Dr. D.K. Magas

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded

History M.A. Second Year – Semester III & IV

Semester Pattern

(Choice Based Credit System)

2020-2021

Semester	Core Course	Paper No	Title of the Paper	Lecture/Week	Total no of lectures	CA	ESE	Total Marks	Credits
III	CCHIS IX	IX	Women's In Indian History	04	55	25	75	100	04
	CCHIS X	X	History of Modern Maharashtra	04	55	25	75	100	04
	CCHIS XI	XI	History of Modern World	04	55	25	75	100	04
	CCHIS XII	XII	Tourism Or Trends in Indian History	04 04	55 55	50 25	50 75	100	04
Total				16	220			400	16
IV	CCHIS XIII	XIII	Women's In Indian History	04	55	25	75	100	04
	CCHIS XIV	XIV	History of Modern Maharashtra	04	55	25	75	100	04
	CCHIS XV	XV	History of Modern World	04	55	25	75	100	04
	CCHIS XVI	XVI	Tourism Or Trends in Indian History	04 04	55 55	50 25	50 75	100	04
			<u>Project</u>	-	-	CA	Report	Total	
			-	-	25	75	100	04	
Total				16	220			500	20

Note:- CA: Continuous Assessment.

ESE: End of Semester Examination

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था हिमायतनगर द्वारा संचलित,
हतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर

ता. हिमायतनगर जि. नांदेड- ४३१८०२.

(संलग्नित : स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड).

कॉलेज कोड : 165

Recognized by UGC U/s 2(f) and 12(B), NAAC accredited with 'B' Grade (CGPA 2.48)

website : www.hjpmh.in

Fax No. 02468-244106, Ph.No. 244406

जना वाणिज्य वज्ञान व पदव्युत्तर (एम ए मराठी) इतिहास, अर्थशास्त्र)

मा. सूर्यकांता

अरुण कुलकर्णी

डॉ. उज्वला सदावर्ते

की केंद्रीय राज्यमंत्री, भारत सरकार)

प्राचार्या

अध्यक्षा

सचिव

मो. 9657770081

हुजपामहि /

दि. 06/05/2024

It is hereby certify that **Dr. Vasant Vankatrao kadam** has been successfully guide to student of M.A. history Of P.G. dissertation on the following subject in academic year-2023-2024

(Summer Exam-2024)

Sr. No	Student Name.	Class	Seat No.	Subject
1	Borewar-Ganesh Shivajirao	MASY	HB 153035	कर्मयोगी बाबा आमटे जीवन व कार्य एक ऐतिहासिक अवलोकन
2	Gaddalwad Komal Gangadhar	MASY	HB 153036	मध्ययुगीन भारतातील स्त्री जीवन एक चिकित्सा
3	Hendre Joshna Maroti	MASY	HB 153037	स्त्री उद्धारक महात्मा फुले एक ऐतिहासिक चिकित्सा.
4	Kharode Balaji Ghanshyam	MASY	HB 153038	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे सामाजिक कार्य
5	Khokale Shriram Narayan	MASY	HB 153039	स्वातंत्र्य लढ्यातील क्रांतिकारकांचा चिकित्सक अभ्यास

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था हिमायतनगर द्वारा संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर

ता. हिमायतनगर जि. नांदेड- ४३१८०२.

(संलग्नित : स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड).

फॉलेज कोड : 165

Recognized by UGC U/s 2(f) and 12(B), NAAC accredited with 'B' Grade (CGPA 2.48)

www.hjpmh.in

website : www.hjpmh.in

Fax No. 02468-244106, Ph No 244406

ना. वाणज. विज्ञान व पदव्युत्तर (एम.ए. मराठी, इतिहास, अर्थशास्त्र)

अरुण कुलकर्णी

डॉ. उज्वला सदावर्ते

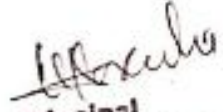
प्राचार्या

सचिव

मो. 9657770081

दि.

6	Khude Vaishnavi Ganpat	MASY	HB 153040	हिमायतनगर तालुक्याची भौगोलिक पार्श्वभूमी एक अभ्यास.
7	Mane Dahanshree Ramesh	MASY	HB 153041	क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक कार्य एक चिकित्सा
8	Rahulwad Ankita suryabhan	MASY	HB 153042	नांदेड जिल्ह्यातील कला वैभव एक चिकित्सा
9	Shinde Shalini Vitthal.	MASY	HB 153043	हिमायतनगर चा इतिहास एक सांस्कृतिक अवलोकन

Principal
Hutatma Jaywantarao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar Ta. Himayatnagar Dist. Nanded

मराठवाडा ग्राणीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्याचे नांव :- दाहुलवास अंकिता सुभाष

विषय :- इतिहास

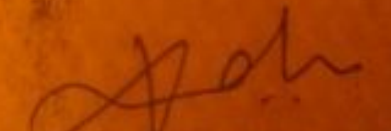
प्रकल्प लेखनाचा विषय :- नांदेड जिल्ह्यातील वन्य जैविकी अभयारण्य

परीक्षा क्र. :- HB.153042

Principal

Hutalima Jaywantrao Patil Mahavidyalaya
Himayatinagar To Himayatinagar Dist. Nanded

मार्गदर्शक प्राध्यापक

अनुक्रमिका

प्राचीन नाव	५६६ - ७ -
१) माईस जिम्ह्याची आंगोलिक व लेखा. मिच पार्वतशुभा	३ - १२
२) मदीगिरी	१३ - २५
३) रामास	२६ - ३८
४) कृष्णादा	३९ - ५२
५) माईस जिम्ह्यातील लेखा	५५ - ६६
अंदाज (अमासोप)	६७ - ६९
अंदाज सुची	७० - ८१

***** ()*****

२. सिद्धांत

२. सिद्धांत

① sharan A. Ancient Indian history culture and Archaeology Delhi, Adha. Publication 2002, P4

2) James ferguson and James Burgess the cave temples of.

3) beads - 1, 53, 7.

4) Allchin and Baidjet The Birth of Indian civilisation England, Penguin books, 1968 P.117

5) Marshall John. Mohenjodaro and the Indus civilisation vol. I, London, 1931, P. 228

6) sharma Y.P. Remains of Early Historical cities Archaeological Remains and museums. Part I Archaeological survey of India. Delhi, 1964. pp. 43-84

7) कालिदास का काल (अनुवाद - अशोक - 2-4)
अशोक - अ. श. का. अ. म. म. म. , 1995, अ. म. म. म. - 6,
अ. म. म. म. - 1 अ. म. म. - 1, 4 - 364

***** ()*****

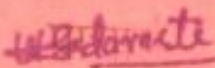

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

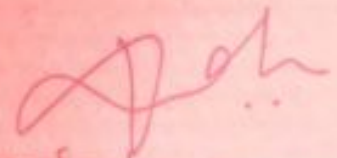
प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्याचे नाव :- अशोडे धानाजी धनशाम
विषय :- मॉडर्न M.A. ST
प्रकल्प लेखनाचा विषय :- स्वातंत्र्य (नव्यासिद्धी व्हायलासक
लोक शिक्षण) अध्याय
परीक्षा क्र. :- H.B.15.3038

Principal

Hutatra Jywantrao Pali Manavidhyalaya
Himayatnagar Tq.Himayatnagar Dist.Nanded

मार्गदर्शक प्राध्यापक

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचालित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.

शै. वर्ष 20 -20

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, अशोक बाळाजी धनशाम
या विद्यार्थ्याने इतिहास
विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर स्वातंत्र्य लढ्यातील काँग्रेस
विषयावर अभ्यास या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण
केले आहेत. या प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

Bedarvate

Principal

Hutatma Jaywantrao Pali Manavidhyalaya
Himayatnagar Tq.Himayatnagar Dist.Nanded

[Signature]
मार्गदर्शक प्राध्यापक

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

प्रमाण पत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, हे.प्रे. ज्योत्सना
म.शिवराव या विद्यार्थ्याने निहाश
विषयात, पदव्युत्तर स्तरावर श्री. उधारक. मा. फुले
हे.प्रे. ज्योत्सना या विषयावर शोधप्रबंध (प्रकल्प लेखन) पूर्ण
केले आहे. विहित

करीता प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

Principal

Hutatra Jaywantrao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar Dist. Nanded

Principal
मार्गदर्शक प्राध्यापक.

मराठवाडा ग्रामीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 20 -20

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्यांचे नांव :- तेद्रे ज्योत्सना भार्गवराव

विषय :- इतिहास

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- स्त्री उधारक मा. फुले ऐक्य (चिंतित्या)
ऐतिहासिक

परीक्षा क्र. :- H.B.153037

Principals
Principal

Hutatma Jaywantrao Pali Manavidhyalaya
Himayatnagar Tq.Himayatnagar-Dist.Nanded

Principals
मार्गदर्शक प्राध्यापक.

अ.क.म.वि.क.

अटकृचि नाव	पेज नंबर
* प्रस्तावना	01
१) प्रकरण पहिले * शाब्दपिता मा. फुले यांचे जिवन चरित्र	03
* महात्मा फुले जाती	04
* धार्मिक व्याचा प्रभाव	10
* वास्तु विद्या	11
२) प्रकरण दुसरे * नेहत्याचा उदय जिवनातील महत्वपूर्ण घटना	13
* ज्योतिबा फुले नगरपालिकेचे सदस्य	17
* महात्मा ज्योतिबा फुले आणि काँग्रेस	20
३) प्रकरण तिसरे * महात्मा फुले यांचे समाजसुधारणा	23
* ज्योतिबा फुले अस्पृश्यांचे उधारक	24
* सतीप्रथा आणि विधवा विवाह	27
* शेतकरी व कामगार आंदोलनाचे प्रणेते	30
४) प्रकरण चौथे * महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक कार्य	34
* पहिल्या महिला शिक्षिका सावित्रीबाई फुले	35

प्रस्तावना :-

महात्मा फुले यांचा जन्म
 ११ एप्रिल, १८२६ साली सा. महात्मा
 फुले यांच्या वडिलांचे नाव गोविंदराव
 व त्यांच्या आईचे नाव चिमनाबाई या
 दामपत्यांच्या पोटी सा. महात्मा फुले
 यांचे जन्म स्थळ पुणे या ठिकाणी
 सा. सा.

महात्मा फुले यांची जात फुलमाळी
 होती. तसेच महात्मा फुले हे एक अत्यंत
 चांगले समाजसुधारक होते. तसेच त्यांनी
 समाजातील अनेक शुद्ध समाजातील लोकांना
 मदत केली. तसेच त्यांनी आपल्या घरातील
 पाण्याची विट् शुद्ध लोकांसाठी शुद्धी करून.
 आपल्या घराच्या विशेषतः जाणून त्यांनी
 तसेच महात्मा फुले यांनी पहिली मुलीची
 शाळा काढली.

तसेच त्यांनी आपल्या पत्नी सावित्री
 बाई फुले यांना शिक्षा दिली. व त्यांना
 मुलींच्या शाळेतील पहिल्या मुख्याध्यापका बनवले.
 तसेच महात्मा फुले यांनी समाजातील लोकांच्या
 शिक्षण सहज करून. त्यांनी मुलींसाठी
 शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून दिली.

***** () *****

संदर्भ सूची:

१) डॉ. गाठाळ एस. एस → आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास
(केलास, पब्लिकेशन्स औरंगाबाद
सुधारित आवृत्ती पुन-२०२२)

२) डॉ. कठारे अनिल → आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास
(विद्यालोक पब्लिशर्स औरंगापुर
औरंगाबाद, आवृत्ती पहिली)

३) डॉ. अनिल कठारे → भारतीय सामाजिक क्रांतीचा
चळवळीचा इतिहास (प्र.शांत पब्लिकेश-
न्स जळगाव प्रथम आवृत्ती २०१५)

४) डॉ. गाठाळ सहेबराव → महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेक
(केलास पब्लिकेशन्स औरंगाबाद
नविन सुधारित आवृत्ती २०१६)

५) डॉ. कठारे अनिल व
प्रा. विजया साखरे } आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास
उत्कृष्ट प्रकाशन नांदेड प्रथम आवृत्ती २००८

६) डॉ. किशोर कुमार गव्हाणे,
डॉ. शिंदे एस. पी व
डॉ. कुलकर्णी जयश्री } आधुनिक महाराष्ट्राचा
इतिहास (अरुणा प्रकाशन
लातूर प्रथम आवृत्ती २०१६)

७) डॉ. कठारे अनिल → पुर्वोक्त आवृत्ती दुसरी

८) डॉ. गाठाळ सहेबराव → पुर्वोक्त

***** (DIAMOND) *****

मराठवाडा ग्राभीण शिक्षण संस्था संचलित,
हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड.
शै. वर्ष 2023-2024

प्रकल्प लेखन कार्य

विद्यार्थ्याचे नाव :- सुडे वैष्णवी गणपत

विषय :- इतिहास

प्रकल्प लेखनाचा विषय :- हिमायतनगर तालुक्याची भौगोलिक पार्श्वभूमी

परीक्षा क्र. :- HB153040

प्राचार्य

[Signature]

Principal

Hutatma Jaywantarao Patil Mahavidyalaya
Himayatnagar Dist. Nanded

[Signature]
सर्गदर्शक प्राध्यापक

अनुक्रमिका

प्रकरण	शीर्षक	पृष्ठ सं.
1]	हिमाचलनगर (वीरगंगा) तालुक्याची भौगोलिक प्राश्नभूमी	7
2]	ऐतिहासिक मागोवा	12
3]	परमेश्वर मंदिर व इतर स्थापत्य	32

***** (1) *****

हिमायतनगर तातुफ्याची भौगोलिक व ऐतिहासिक
पार्श्वभूमी एक निवेदन ?

प्रस्तावना

महाराष्ट्रातील नांदेड जिल्ह्यात हिमायतनगर (वडोणा) हे एक तातुफ्याचे मुख्य ठिकाण असून, या नगरात प्राचीन इतिहास व संस्कृतीचा फार मोठा समृद्ध वारसा त्यामळेचा आहे. तो आजही आपल्याला पुरातत्वीय अवशेष रूपात पाहण्यास मिळतो. या नगरात सात-वाहन, वाकाळक बहामिनी चालुक्य, राष्ट्रकूट, फल्गुणीचे चालुक्य आणि देवगिरीचे यादवकाळीन विविध पुरातत्वीय अवशेष मिळतात. यामध्ये मंदिरस्थापत्य, मूर्तिशिल्प, नाश, आड, गढी व नागरी वास्तु यांचा समावेश होतो. हे अवशेष हिमायतनगर या नगराचा प्राचीन कला व वैभव संपन्नतेचा आणि समृद्धतेचा साक्ष देतात.

मराठवाड्यात असलेल्या आठ जिल्ह्यांपैकी नांदेड हा एक जिल्हा आहे. या जिल्हात एकूण सोळा तातुफे आहेत. त्यापैकीच एक हिमायतनगर (वडोणा) तातुफा होय. हिमायतनगर (वडोणा) हे ठिकाण नांदेड-किनवट मुख्य रस्त्यावर असून ते नांदेड पासून पूर्वेस 80 कि. मि. अंतरावर आहे. तर किनवट पासून अत्यधिके पश्चिमेस 60 कि. मि. अंतरावर आहे. हिमायतनगर (वडोणा) हे वाह्य ऐतिहासिक असून या वाह्याचा परिसरात प्रामुख्याने राष्ट्रकूट, फल्गुणीचे चालुक्य आणि देवगिरीचा यादव काळातील मंदिर स्थापत्य आणि मूर्तिशिल्पाकरोध विद्युत्तेच्या अवस्थेत

***** (2.) *****

अधिकतम. महान पुस्तक पुस्तकान प्रथम हिमायतनगर
(वाढीगा) तालुक्याचा भौगोलिक आढावा घेतल्या
आहे.

भौगोलिक क्षेत्रफळ :-

नांदेड जिल्ह्यात एकूण 16 तालुके
असून त्यापैकी हिमायतनगर (वाढीगा) हे तालुक्याचे
ठिकाणी आहे हा तालुका पूर्वी हदगाव तालुक्याचा
एक भाग होता. हदगाव तालुक्याचे क्षेत्रफळ मोठे
असल्यामुळे 03 फेब्रुवारी 2001 रोजी हदगाव
तालुक्याची विभागणी होऊन त्यामधून हिमायतनगर
(वाढीगा) या तालुक्याची निर्मिती झाली आहे. या
तालुक्याचे भौगोलिक क्षेत्रफळ 30542 हेक्टर आहे. या तालुक्या-
तील एकूण गावांची संख्या 69 असून 52 ग्रामपंचा-
यती आहेत.

हिमायतनगर (वाढीगा) चनु! सीमा :-

माहाराष्ट्र राज्या-
आ समकालीन नकाशाप्रमाणे नांदेड जिल्हा हा अग्नेय
या उपदिशेस दिशेस आहे. तर नांदेड जिल्हातील
हिमायतनगर (वाढीगा) तालुका हा जिल्ह्याच्या इरान्य
पूर्व उपदिशेस येतो.

हिमायतनगर (वाढीगा) तालुक्याच्या
पूर्व दिशेस आदिवासी असणारा फिणवट तालुका आहे.
पश्चिम दिशेस हदगाव तालुका आहे. या तालुक्याच्या
उत्तरेस मराठवाडा आणि विदर्भाची सीमा आसून
देवगरी पैनगंगा नदी नदी आपलिकडे विदर्भ परिसर

सारांश ६ -

हिमायतनगर आणि परिसरात प्राचीन काळपासून मोठ्या प्रमाणात मंदिरे बांधण्यात आली होती; परंतु आज त्यांपैकी काळपासून मोठ्या प्रमाणात मंदिरे बांधण्यात आली होती; परंतु आज त्यांपैकी बरीच मंदिरे उध्वस्त झालेल्या आढळतात. अशा मंदिरे स्थापन्याचे अवशेष मात्र या ठिकाणी आपल्यापणा पाहण्यास मिळतात. मंदिरे स्थापन्याच्या भग्नावशेषावरून आपणास प्राचीन मंदिरे स्थापन्याची माहिती घेता येते. तसेच आज काही प्राचीन मंदिरे चांगल्या स्थितीतही आढळतात; परंतु आज या परिसरातील मंदिरांच्या आधुनिक पध्दतीने निर्गोष्टात केवळामुळे त्यांचे ऐतिहासिकत्व दिसून येत नाही. परंतु अशा मंदिरांच्या जाल्यावरून त्यांचे ऐतिहासिकत्व स्पष्ट होते. ऐतिहासिक मंदिरात हिमायतनगर (वाणेगा) येथील परमेश्वरमंदिर शिवपती मंदिर, काविका मंदिर, वावाजी मंदिर, लक्ष्मण मंदिर, विठ्ठल मंदिर राम-मंदिर व इतर मंदिरांचा समावेश होतो.

Date..... Page No.....

Collage: H. J. P.
Mahavidyalaya Himayatnagar.
2023-24

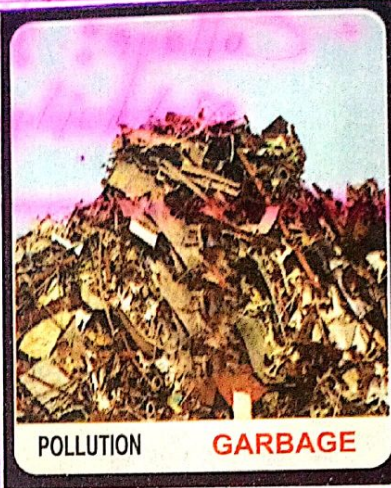
24 Kiran limbaji Mendhe

Class : B. Com I.Y.
Sub :- Environment.
2023-24

Collage

Kiran

POLLUTION

GARBAGE

NO USE OF PLASTIC BAG

विषय : घनकचरा प्रदूषण, कारो परिणाम व उपाय योजना.

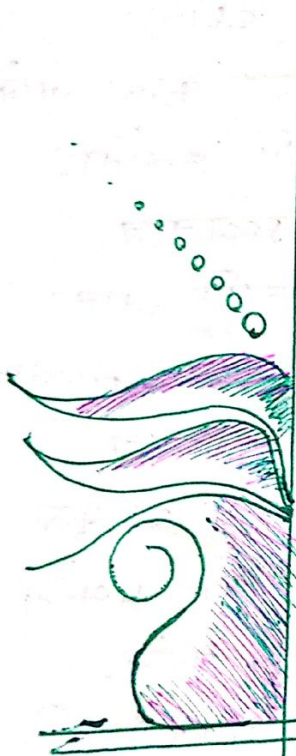
प्रास्तावना :

सध्याच्या काळात एवढे कचरा प्रदूषण ही एक समस्या बनली आहे. आपण दैनिक व्यवहारात अनेक वस्तु व पदार्थांचा वापर केला जातो त्यातील वस्तुंचा काही भाग निरुपयोगी असतो. या निरुपयोगी भागास कचरा असे म्हणतात या कचराची योग्य विळेवाट लावली जात नाही त्यामुळे अस्वावर, अस्वाच्छाळते, लढीनाल्याच्या कारोण कचराचे ढीग साचतात या कचराचे लवकर विघटन होत नाही वर्षाभर ते तेथेच साचून राहतो त्यामुळे त्या परिसरात सर्वत्र दुर्गंधी पसरते त्यामुळे हवा पाणी व जमिण प्रदूषित वनते.

अनेक लोकांमुळे पदार्थ कुजून अनेक रोग जंतुची निर्मिती होते व शेजारि पसरते.

एवढे कचरा ढिगाच्यात फेवण्यामुळे वाहंर आणि गावं यांचं शौच्य मर नष्ट होतंय परा त्यामुळे आरोग्य विषयक प्रबल निर्मिती होतंय.

Kiran

DEFORESTATION
वृक्ष के काटने से प्रदुषण

□ धनकचरा निर्मिती :-

धन कचऱ्याची निर्मिती धराधरातुल्य होत असल्याने गोळा होणाऱ्या धनकचऱ्याचे पुढाळ वा त्याचा दर्जा यावर निर्भरता येत नाही. परिवामी त्याची साठवण, वाहतुकी व्यवस्था वा त्यावरील पुढिभा यांचे डिझाईन कल्प्यासाठी सोप्यापणे पद्धतींचा वापर करावा लागतो. साहजिकच ही व्यवस्था सर्व परिस्थितीत कार्यक्षम राहण्यासाठी अधिक लवचिक व शुभज्ज ठेवणे आवश्यक ठरते. यासाठी लागणारी साधन सामुग्री मनुष्यबळ व अर्थिक तरतुद बघते. नगरपालिकांच्या आवाक्याबाहेरची गोळे आहे, त्यामुळे कचरा पेटीतुल्य भरुण वाहणे, तेथेच कुण्ठु दुर्गंधी पसरणे, पाण्यात मिसळल्याने पाणी दूषित होणे व बाहेरी परिसर अवस्वच्छ दिसेल या गोष्टी सर्वसामान्य झाल्या आहेत. गोळा केलेला कचराही बाहेरबाहेर उद्यत्वावर टाकून दिल्याने तेथेही मोठ्या पुढाळावर पुढुषण होत असलेले बघते. विळाणी दिसेल येते.

TREES DYING

धनकरा स्वतः वाहू जात नाही, तो उचलून
ज्यावा लागतो यामुळे पुढुण त्या जागीच मर्यादित
राहत असले तरी न वापरातील गर्व जागा
दुष्टे कचऱ्याने व्यापल्या जातात आणि
पुत्रा फुलीरिवाय व्धच्छता होत नाही.

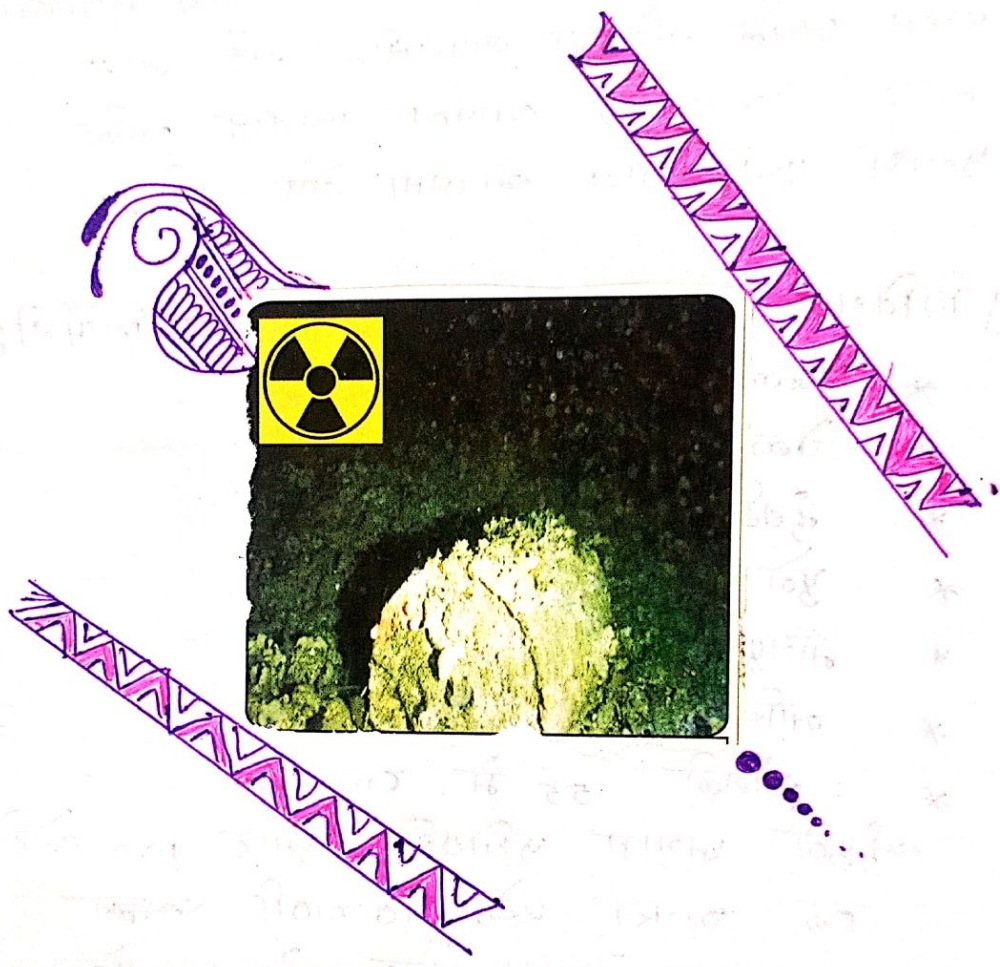
१) विविध ठिकाणी होवारी धनकरा मितिती :-

- * दिल्ली 4600 मे. ल
- * चेन्नई 3500 मे. ल
- * मुंबई 5000 मे. ल
- * पुणे 1527, मे. ल
- * नागपुर 1100 मे. ल
- * नासिक 435 मे. ल
- * सांगली 55 मे. ल

शुंफुर्ण जगात प्रतिवर्षी सुमारे 100 कोटी
ल करारा रके ठिकाणी व्धच्छता
तक तयार होत असा अंदाज आहे
शुंफुर्ण जगात निर्माण होण्याचा अंदाज
आहे.

Kitar

शुष्कचरा पुटण्याची कारणे :-

पत्येक धरातुळ हरयेज झेकेक वस्तु व पदार्थ निव्वत्रोगी म्हणुळ फेकले जातात. दुधाच्या पिराळ्या, पॅकिंगचे उबे व पिराळ्या केर, कागडाचे तुकडे, वापरा व फेळा, श्वरुपाळ्या वस्तु पुत्येक धरातुळ फेकला जातात. झर्या लाकाळ वस्तु व पदार्थाचे हांगाच्या हांगा पुत्येक कोळामधुळ वियतात, हे हांगा नियमित उचलले जात नाहित परिसरात दुर्गंधी पसरते.

२) औद्योगिक कचरा :-

विविध उद्योगामध्ये विविध पुकार्या कचरा माल वपरला जातो. माल निर्मिती पुक्रियेत अनेक पुकारेचे लाकाळ पदार्थ बाहेर फेकले जातात, साखर उद्योगात उसाची चिपाडे मळी बाहेर फेकली जाते. तीबे, अँक्यमीनीय, धातुच्या वस्तु बनवणे शंग निर्मिती उद्योगातुळ दानीकारळ धातुजन्य पदार्थ बाहेर फेकले जातात. प्लॅस्टिक, कागद उसाचे धागे, गोठापाट कापडाच्या चिंध्या, फिरवोल्सरी पदार्थ कचराच्या श्वरुपात बाहेर फेकले जातात.

3) नागरी कचरा १,

बाहरीतील कचरा गोळा करून नगरपालिका बाहेर फेकून देते. वर्तमान पते फॅब्रिकच्या पिशव्या ; फुलेल्या वस्त्र, काचेच्या वस्तू दुधाच्या पिशव्या पॅकिंगचे सामान, वायरींग तुकडे पेपर मैपकीट भाजीपाल्याच्या निरूपयोगी भाग कचरा-कुत्र्यांत जमा होते, तो बाहेर फेकला जातो त्यामुळे त्याचे तडव्या सचतात त्यामुळे तेथील जमिनी पाणी, हवा पुरविले होते.

4) कृषीजन्य कचरा १- खाती उत्पादन प्रक्रियेत झेळ पदार्थ फेकले जातात, तशा काठी कचरा, भुसा, खोंगाची तरतूत, मांडळाचा कोडा, तैवायुचा निरूपयोगी भाग नारळाचे कवच झेळ पदार्थ टाकून दिले जातात, काही कृषीजन्य पदार्थांचा वापर करेस्ट खाती, चारा जळण झेळून वापरला जातो.

* घर कचरा-याचे परिणाम १-

- 1) कचरा-यामुळे हवा, पाणी, जमीन, पुरवण मोठ्या प्रमाणात होते. 2) कचरा-याचा ढीगात झेळ जीवजंतुची निर्मिती होते त्यामुळे जेवण व सारथ्या रोगांचा पसर लेवू शकतो,
- 3) बरेचसे रोग होऊ शकतात.

Plution

७) कचरा पुटुषणाच्या नियंत्रणाचे उपाय १-

१) कचरा पुटुषण पुर्णतः मानव निर्मित असल्याने त्याच्या नियंत्रणासाठी मानवानेच पुत्रल केले पाहिजे.

२) कचरा पुटुषणाचे दुष्परिणाम किती अत्यंकर आहेत त्याची जाणीव करून देणे. कचरा पुटुषण होणार नाही यासाठी कोणती खबरदारी घ्यावी याची माहिती देऊन समाजजागृती असेणे आवश्यक आहे.

३) कचरा पुटुषण टाळण्यासाठी ज्या वस्तु रकदा वापरून फेकून घावा त्यागतात अशा वस्तुंचा वापर पुर्णपणे टाळवा

४) मानवाचे आपल्या दैनंदिन वापरात पेंपर नॅपकीट, प्रमि कोल, प्लॅस्टिकचे कप, कोल्डिंग कॅन्स प्लॅस्टिकचा पिशव्या यांचा वापर करू नये.

५) कचऱ्यात अशा अनेक वस्तु असतात ज्यांचा पुनर्वापर करू शकतो टाळाऊ पासुन वस्तु बनवता येतात.

६) विद्यत्नशील जैविक कचऱ्यापासुन कॅपोस्ट खत तयार करता येते काचेच्या वस्तु डबे, बाल्या वितळकण पुन्हा नविक वस्तु बनवता येतात, कागदाचा लुगटा करुन पुढातयार करुन त्याचा पुनः वापर करता येते

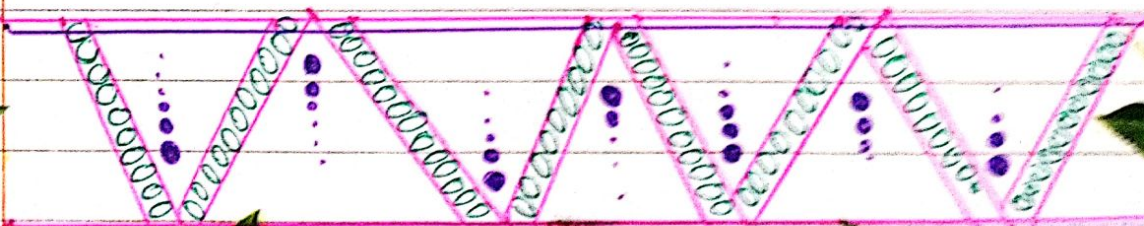
७) प्लॅस्टिकच्या पिशव्यामध्ये सामान रक्षीलाऊ नये पॅकिंगसाठी प्लॅस्टिक रजनी कागद वापराव.

RECYCLING OF GARBAGE

- 8) कचरा प्रकृतित कळक त्याची योग्य विल्हेवार लावण्याची यंत्रणा उभारावी.
- 9) आश्चर्यातून भ्रम विविध आभागीत कचरा गोळा करणे.
- 10) कचराची दुरुपच्यता एखाद्या ठिकाणी वाढवून करणे, त्या ठिकाणी प्रकृत तसे जाऊन राहणे. सर्वांनी जर जात्या त्यांच्या कचराची योग्य ठिकाणी विल्हेवार लावली तर दुरुपच्यता वाढणार नाही, सर्वांनी कचरा हा योग्य ठिकाणी टाकावा, आणि महाकाचे स्थाने जर जाणून घेऊन पुरविले तर वापरत येऊ नये तर कचरा जाऊन वेळार नाही पुरविले मुळे तणावस्थेचा त्रास होण्यात येतो. त्यामुळे आपण ते त्यांच्या पासून तसे, कचरा दूर वेळार तर दुरुपच्यता वाढणार नाही याची जर दक्षता घेतली तर पर्यावरणाचा कोटालाही पुनारचा होण्या वेळार नाही.

Date / 12/23 Page 24

Name: → Pavan Asmita Vijaykumar

Class - B.COM.T.Y

College: → H. J. P. Mahavidyalaya
Himayatnagar.

Sub: → Environment studies.

Water Pollution

COLOURS™

2023-24

Sign: _____

colours GOLD

PPEG_07

Flowers

22 March

विश्व जल दिवस

विश्व जल दिवस

पानी की बढ़ती संकीट
पानी बिना क्या होगा तथा सोचिए
जन्म नहीं होगा
तो कर्म भी नहीं होगा।

- १ अनुक्रमिका :-
जल प्रदूषण

Water
Pollution

1) प्रस्तावना :-

2) जलप्रदूषणाच्या व्याख्या :-

3) जलप्रदूषणाची कारणे :-

1) औद्योगिक कारखान्यातून जलप्रदूषण

2) शहरीयनित शेत

3) कृषकनाशकातून दानातून जल प्रदूषण

4) तेलगळती

5) घरेची कचरा

6) विखोलेसगीतचारा

7) दामिक शेत व कार्यात

4) जलप्रदूषणाची परिणाम :-

5) जलप्रदूषणाचे नियंत्रण व उपाय :-

6) जलप्रदूषण शहराची निराकरणे :-

7) जलप्रदूषण शहराची निराकरणे :-

Sign: _____

2010/01/01
2010/01/01

Handwritten signature in purple ink.

22

Handwritten signature in purple ink.

Handwritten signature in purple ink.

Handwritten signature in purple ink.

Vertical text in purple ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page. It includes numbers 1, 2, 3, 4, 5 and some illegible characters.

* जल प्रदूषणाची व्याख्या *

1) सी. एस. साकुबोलु :-

"मानवी क्रियांद्वारे किंवा नैसर्गिक प्रक्रियांद्वारे पाण्याच्या रासायनिक व भौतिक आणि जैविक गुणधर्मित बदल होणे म्हणजे जल प्रदूषण होय."

2) पी. विल्यमस :-

"नैसर्गिक किंवा मानव-निर्मित कारणांमुळे पाण्याच्या गुणवत्तेत परिवर्तन होऊन ते मानव व पशुपक्ष्यांचे स्वास्थ्य शैली, मीस इत्यादी अनुपयुक्त व हानीकारक बनते यार जलप्रदूषण म्हणतात."

3) गिबोपिन :-

"जेव्हा पाण्याच्या रासायनिक भौतिक आणि जैविक गुणधर्मित मानवांद्वारे बदल घडून आणला जातो त्यास जल-प्रदूषण म्हणतात."

Sign: _____

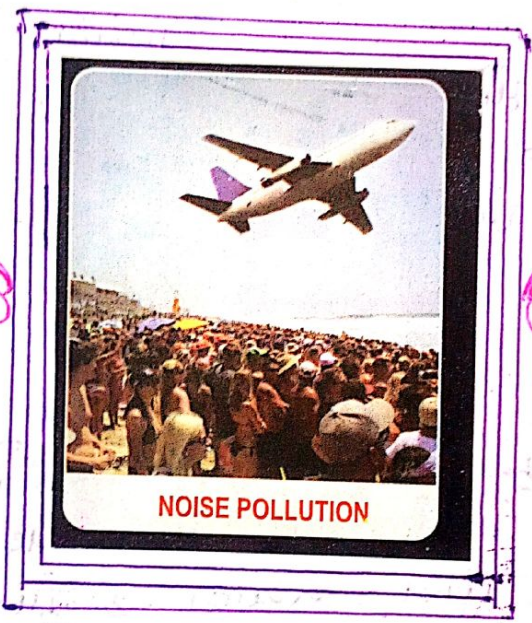
4) WHO :- नैसर्गिक किंवा इतर बाह्य पदार्थांच्या मिश्रणाने पाणी अस्वच्छ विषारी, धावा होते पाण्यातील ऑक्सिजनचे प्रमाण घटते व त्या पाण्यामुळे सजीवांना अपाय होतो त्यामुळे साधोच रोगा परतूनत त्याला जलयुद्धता म्हणतात . "

5) " पाण्याची पारदर्शकता रंगा , चव , व आख्यात आंतर नैसर्गिक व मानव - निर्मित एक पाण्यात मिश्रळयाने ते पाणी वापरण्यास नकारयोगी अथवा अयोग्य वनत त्यास जलयुद्धता म्हणतात .

जलयुद्धता हे नैसर्गिक व मानवीनिर्मित एकामुळे होत असले तरी स्वतः जास्त मानव निर्मित एक आहेत . नैसर्गिक एकतेपेक्षा धारा पटने मानवीनिर्मित एक युद्धता निर्मिता करतात ते एक फुडीसप्रमाणे .

Sign: _____

★ NOISE POLLUTION ★

[Faint, illegible handwritten text in Hindi is visible throughout the page, including the title and surrounding areas.]

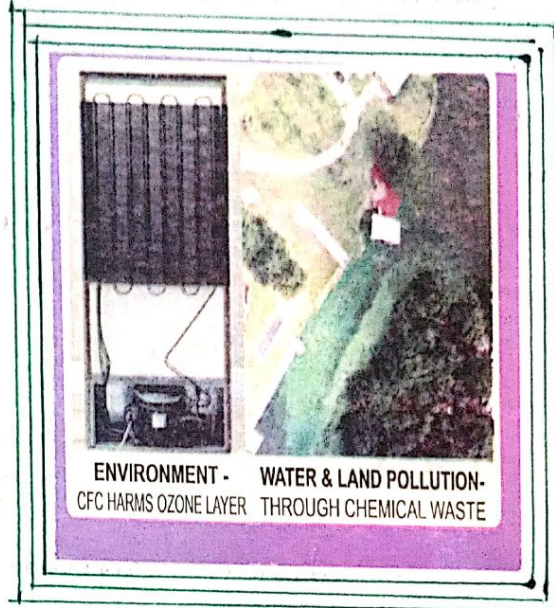
जलपृष्ठधाराची कारणे :-

1) आकस्मिक कारणांमुळे जलपृष्ठधारा :-
कारणांमध्ये वार

फेकले जाणारे पदार्थ वन, हल व रसायन
मिश्रित असतात हे पदार्थ नदी, नाले नद्या
व समुद्री जलाच्या पृष्ठधारास कारणीभूत असतात.
कागद गारण्या, कापणीगारण्या, साखर कारखाने,
चहाद्याग या कारणांमुळे पाणी मारण्या
प्रमाणाने वापरले जाते त्यामुळे हे कारखाने
नद्यांच्या काठावर उभारले जातात. कारणांमुळे
सांडपाणी नदीमध्ये सोडले जाते त्यामुळे
जलपृष्ठधारा होते. अन्न पृष्ठीया उद्योगा
कुंध प्रक्रीया उद्योगा तसेच उद्योगातून
वाहणारे पदार्था सांडपाण्यात शुद्ध जल
आपाच्यान वाढतात असे पाणी जलाशयात मिस-
ळल्यास पाण्यातील ऑक्सीजनचे प्रमाण कमी
होऊन त्यातील जलचर मरतात.

कांही कारणांमुळे सांडपाणी
अधिक रंगीत व घाटा वारसाचे असते अशा
सांडपाण्यामुळे जलाशयातील पाणी रंगीत वनते.
कांही कारणांमुळे जास्त इतयिनी आकस्मिक
पृष्ठधारा होऊन जलाशयातील जलचर मरतात या
दुष्प्रकारापासून जलपरिसरामध्ये संतुलन विद्यते.

Sign: _____

पिण्यासाठी हेच कुठे पाणी,
नदीवर होय आरोग्याची दानी.

WATER POLLUTION - LAND POLLUTION -
DISTURBS MARINE LIFE TOXIC WASTE

पृथ्वी पर प्रदूषण

पृथ्वी पर प्रदूषण (1)

Handwritten notes in Hindi, including the word 'प्रदूषण' (Pollution) and other illegible text.

Handwritten notes in Hindi at the bottom of the page, including the word 'प्रदूषण' (Pollution) and other illegible text.

4) धारदुली सांघाणी व मेवाभक्षित पाणी :-

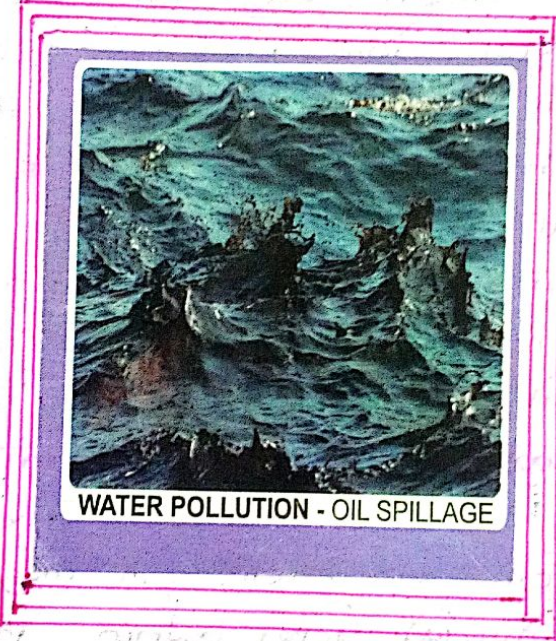
मानवी वस्त्यातील
सांघाणी व मेवा गारारेद्वारे नव्यानव्यामध्य
सोडली जाते. वाहून जाणा-या मलमुत्रा मिश्रित
पाण्यात नायट्रोज फॉस्फोरस असता या द्रव -
कांमुळे जमाश्यातील शेवळ सारख्या वनस्पती
वाढतात व पाण्यावर पसरतात. या पाण्यात
ऑक्सीजनचे प्रमाण कमी होते. तशीच जलयर
मधे साठतात. जमाश्यातील परिसंर-या दोक्यात
येते. असे मलमुत्रमिश्रित जमाश्यातील पाणी
पिण्यास, कोंबरा, टायफाइड व अलिप्पार या
सारख्या रोगांची लागण झपाट्याने होऊ
शकते.

5) तेलगळती :- "गोड ते तेल गळती" म्हणजे तेलगळती

अनीजलेल वाहणु मीसमोड्या
जाहजाकुन होत. जहाजावर तेल्याची चढउतार
करताना, तेल्याच्या टाक्याची सफाई करताना
जलयवाहणुकीतील अपघात होऊन मीसमोड्या प्रमाणात
तेल गळती होत. अशावेळस समुद्रात मीसमोड्या
प्रमाणात तेल गळती होत अशावेळस समुद्रात
मीसमोड्या प्रमाणात तेल पसरता पाण्यावर तेल्याचा
तळा निमता होत. त्यामुळे जलयर मरतात.

Sign: _____

"जब ¹/₁ तो जीवन है
 जीवन है तो पर्यावरण है,
 पर्यावरण से ये धरती है
 और इस धरती से हम सब ¹/₁ है।"

WATER POLLUTION - OIL SPILLAGE

[Faint, mostly illegible handwritten text in Hindi, likely bleed-through from the reverse side of the page. Some words like 'पर्यावरण' and 'जल' are visible.]

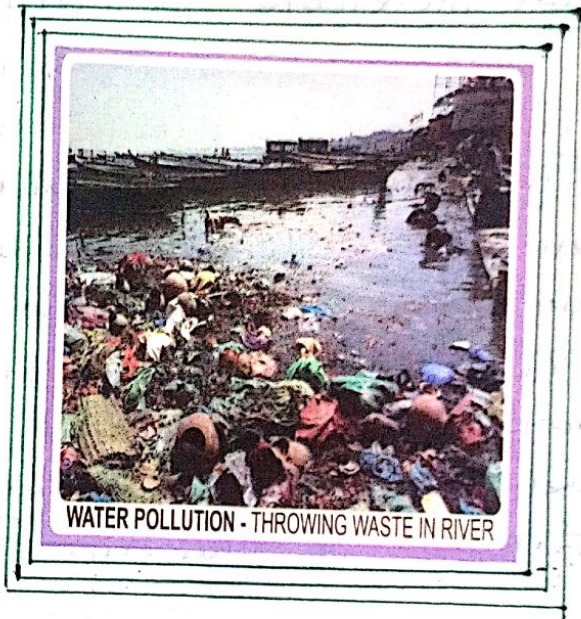
6) मृद्वी धूप :-

जदीनाले आठ माँच्यानीय पाठ्या-
 वरावर मातीचे का, वाळवावून नेला जातो.
 यामुळे पाणी वाळूक वनत त्यानीय योजने व
 जेहीय पदार्थ पाठ्यात मिसळून पाणी दुषीत
 होते. कॅल्शियम, पादशियम, सोडीयम,
 शिसे यांचे पाठ्यात मिश्रण होऊन पाणी-
 दुषीत वनत पावसाळ्यात असे जलपूडुळा जास्त
 होते.

7) जेहीय पदार्थाचे गुणवत्ता :-

पाठ्यावरवर आठ
 जेहीय पदार्थ वाळून नेले जाताना पावसाळ्यात
 काळी कचरा, मृत्पाठ्यांची मृते यांचे अवशेष
 जलपाठ्यांचे अवशेष गुणवत्ता व पाणी दुषीत
 वनत तसेच क्षमीता आगत अंदाजे द्यायपाला-
 सारख्या वनरपती याले गुणवत्तायाने पाठ्यात
 वळतात त्यामुळे हे पाणी दुषीत वनते.

Sign: _____

"माता भूमि पिता है पानी, मिठाकर्म (2)
 गरीब का गरीब है गुरुदानी!"

8) किरणोत्सर्गिकचरा :-

अणुभट्ट्यामधील
राज्य व कचरा नद्यांच्या पूलात सोडला
जातो पाण्यात किरणोत्सर्गी पदार्थ मिसळून
जल प्रदूषण होते. जागतिक अनेक अणुऊर्जाप्लु-
त्पातिल किरणोत्सर्गी राज्य समुद्रात मिसळून
जलप्रदूषण होते.

9) धार्मिक यात्रा व कर्मकांड :-

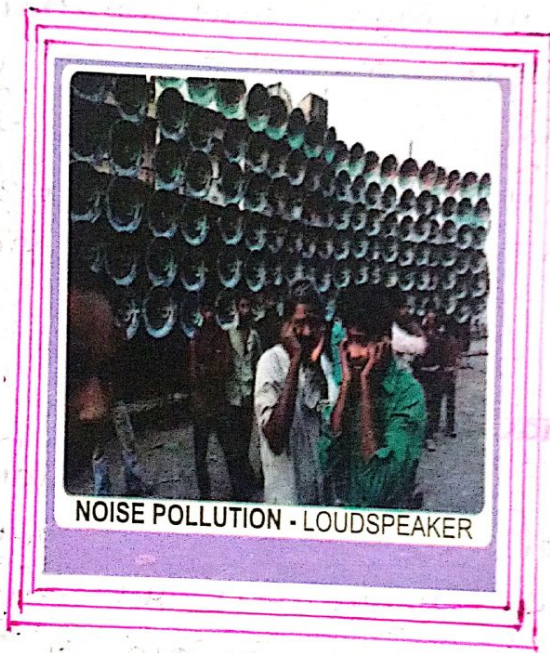
भारतीय संस्कृती -
नुसार नद्यांना पवित्र मानले जाते. नद्यांच्या
संगमवार व तीर्थक्षेत्री आंधीळ केली जाते.
कुंभमेळा व इतर पर्वत्या वेळी तीर्थक्षेत्री
साखा येऊ लक्ष मेळून नद्यांना आंधीळ करतात
नदी काठनेच मलमुत्र विसर्जन केले जाते.
अव्यविधी, आर्युविसर्जन व इतर कर्मकांड
केले जातात. यामुळे जलप्रदूषण होते उदा.
गंगानदीत अर्धवट जळालेली कुजलेली
पूत पाण्यावर तरंगतांना दिसतात.

Sign: _____

लक वात कभी ना भुलना
पानी कभी कभी न भुलना

- १ प्रकृति विज्ञान (१)

NOISE POLLUTION - LOUDSPEAKER

११ प्रकृति विज्ञान (१)

जलप्लुतुषाचा परिणाम :-

- 1) पाण्यातील दुष्पद द्रव्यांचा परिणाम मानवी आरोग्यावर होतो. दुष्पद पदार्थांचा शरीरात पचण्याचे विकार, पीठेचे विकार, कांढरा, दंडाचा, दाढ्यांचा, फुफुसांचा कर्कर, काळीस या रोगांची रूढ पसरते.
- 2) दुष्पद पाण्यात विविध जडधातूंचा प्रवेश होतो ज्यामुळे लोकांना विषबाधा होऊन शरीरावर काळ डोळा पडतो. एंजा रूग्णांना विकार होतो. कर्करोधा होतो अर्थात्त्वयेंत. मानसिक संतुलनात लीक्षा, यकृताचे विकार, अन्ननीयकत जडवमा, मुत्रपिंडाचे विकार होतो.
- 3) पाण्यामुळे होणारे जलप्लुतुषा भयानक असते. अशा दुष्पद पाण्यामुळे चेतासंस्था, अर्थात्त्वयेंत केंद्रस्थाना, रूग्णांनियेचे विकार, मधु-लीय प्रेशीचा नाश होतो. पाण्यातील पारा मारणाऱ्या शरीरात प्रवेश करतो व अन्न-पुनर्मानवाच्या शरीरात प्रवेश करतो.

Sign:

22
march

प्लैस्टिक

बन्त

प्लैस्टिक

BEACH POLLUTION - USAGE OF PLASTIC BAGS

प्लैस्टिक बन्त

प्लैस्टिक बन्त
प्लैस्टिक बन्त
प्लैस्टिक बन्त
प्लैस्टिक बन्त

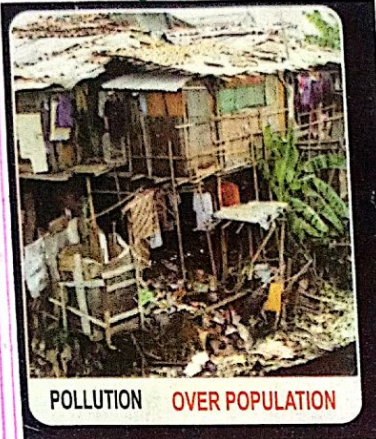
4) जलपृष्ठधोमृगं जलपरिसंस्थां धोयान्
यानां, मासं, सुदृग्जीव प्रीतिं वनस्पति
समुद्भिपक्षी यान्च जीवन् धोयान् यान् तेषु
वाद्युक्तं करान्थां जलानां समुद्धान् आवा
वावाय्यास अनेकं जलपरं भवति .

5) आगरी पायान् व्यसिक्रियां पिराया
नायस्योन् वरीचं सुक्तं व लक्ष्मं करान्
भक्षं भवन् मासं, कायं विद्वान् व्यसुक्तं
वायानां न भवति, व्यसुक्तं अनेकं जल-
चरं प्राण्यांश्च संस्थां एव धोयन् जलपरि-
संस्थां आरन्ध्रं धोयान् यान् आह .

6) जल पृष्ठधोमृगं समुद्धानां पायान्
आवरीजान्च प्रीतिं कथं धोयन्, जलचरानां
पुरया आवरीजान् मित्तं नष्टं व्यसुक्तं
जलपरं भवति .

जमापद्धतीचा नियंत्रण व उपाय :-

- 1) धरगुती व सागरी संपत्ती व इतर लोकांक पदार्थ मूल्यदा जमाशायन न होतना त्यावर सूचीया कर करावा.
- 2) उद्योगातील धनकचरा जमाशायामध्ये न लज्जा जमीनीची खण्डे लुप्तप्रायासाठी भर घालण्यासाठी करावा.
- 3) पाणीकित्ती ड्रिपिंग आद त्याचा वापर करून शरीर करवा करावा. पाणी ड्रिपिंग टाक नये यासाठी काळजी करवी घ्यावी या संबंधीची माहिती लोकंना करवा घ्यावी.
- 4) औद्योगिक संपत्तीच्या शुद्धीकरणा करवा त्याचा वापर वृक्षसंवर्धनासाठी व शेततीसाठी करावा.
- 5) शेतत शारायनिक खतालेणी नैसर्गिक खतांचा वापर करावा.

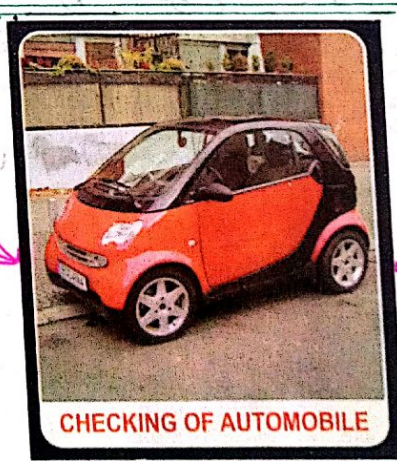

POLLUTION OVER POPULATION

Handwritten text in Hindi, likely describing the conditions of the slum shown in the image above.

Handwritten text in Hindi, continuing the discussion on pollution and overpopulation.

Handwritten text in Hindi, possibly related to the automobile section below.

CHECKING OF AUTOMOBILE

Handwritten text in Hindi, likely describing the automobile shown in the image above.

6) जलपृष्ठता नियंत्रण कायद्याची कोटकोर अंमलबजावणी करावी तरात भारतव्यास नवीन कोटोर कायदे करावेत .

7) जलशुद्धीकरणा करणाऱ्या प्रत्येक जीवांचे खंडर्धन करावे .

8) अंतरांतरकारासाठी विद्युत दंडित्याचा वापर करावा जेणेकरता अर्धवट जकातेची पूतनदी पात्रात टाकली जाणार नहीत .

9) नदी , तलाव , सरोवर इतरत जलाशयाच्या कडाने मलशुद्धीकरणासाठी वंडी घालायची .

जल पृष्ठता नियंत्रणासाठी आठपाश्यांजना उपयुक्त . परंतु त्यांची अंमलबजावणी योग्य वेळी व योग्य लक्षणे होत आवापर्यंत असतो समाजिक समाजातील प्रत्येक घटकाने सक्रीय सहभाग घेतला पाहिजे . तर ही समस्या कमी होण्यास मदत होईल .

जलपृष्ठता समस्येचे निराकरण :-

जल पृष्ठता टाळण्यासाठी
जल पृष्ठता टाळणे पृष्ठता हे सर्वोत्तम आणि
उत्तम उपाय आहे .

जल पृष्ठता रोखण्यासाठी जमिनीची
संवर्धन देखील आवश्यक आहे . जमिनीतील
दुष्पदार्थांचे पाणीद्वारे पृष्ठता होणे आणि जर
आपण जमिनीतील संवर्धन करण्यास
यशस्वी झालो तर काही प्रमाणात जल पृष्ठता
रोखेल . मतीची दुष्पदार्थांची आवश्यकता , अचानक
झाडांची लागवड करणे किंवा मोठ्या प्रमाणावर
लागवड करणे आवश्यक आहे . आपण
खेतीसाठी अशा पध्दती वापरल्या पाहिजेत
जेणेकरून मती विषयी लगेच शकत
जाई .

Sign: _____

भारतातील जल सृष्टीचा वृद्धीकरण

सर्व जीवांचे जल सृष्टीचा विपरीत परिणामकारक विद्युत येता. सृष्टीचा पाणी हे पिण्यासाठी दैनंदिन आहे. यामुळे जमिनीची व्युत्प्रेक्षा संकुचित होते आणि सृष्टीचा पाण्या-मुळे दैनंदिनी पिके आणि विरव्या भाष्या प्रवाहातून असल्याचे आणि जल भागातील उत्पादन अजय पदार्थ मानवामध्ये अनेक आजारंचे कारण बनतात.

अनेक. भारतातील जल सृष्टीमुळे जल आणि ग्रामीण भागातील दैनंदिन वृत्तीय लोकांचे आरोग्य व जल सृष्टीचा आढळून आले आहे आणि सृष्टीचा पाण्याचा वापर हा अनेक प्रमुख रोगांना समर्थित करतो. जल किंवा दूषित, कालीन, असल्या आरोग्य

જામ પુકુવોાચા સમરચોવર માલ કરચાસાગી
દે કાદે માલ બાદ :

1. જામમાલ બાગી કિનારે ચાંચા નિચમિલ
ચલચળા
2. બાસે બાગીચા પલ્લે જે બાગીચામધે
જલે લેકે લાગત નાથેલ, તે
લાપરો લાંબા.
3. બાગચા ચલે જીવોમધે જામ પુકુવોા કમો
કરચાસા, પલ્લે સમાલેલ કરો.

Sign: _____

जलपूडणो आसरोचे निकर्ष :-

हम पूडणो आण ले अयानु
 आसरो वनले आडे, नदया आण तया -
 वांचे पाणी लोकाना जीवनदायी मानले
 जाते, परंतु आण ते असा उपयोग नाहे.
 आपल्या सरकारांना जल पूडणो वती
 वाढोवण्यासाठी तत्काळ पावले उचलण्याची
 तत्परीत गरज आहे. सर्वप्रथम आपल्यावा
 ओढ्यांमधील कचरा नदया आण तयावांगुन
 वाहून नेणे आवश्यक आहे. योग्य उपचार
 न केल्याने दारुणी कचरास परवानगी
 देऊ नये. शेतीमध्ये, रासायनिक अतांच्या
 वापराने शेतकरी जावे आण शेतीय
 शेतीसाठी प्रेरणा देणे पाहिजे.

Sign: _____

Date / /20

Page:

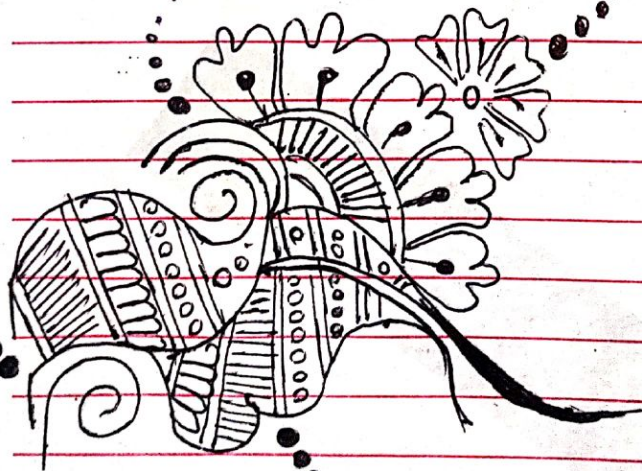
2023-24

Names → Chikanepwad Geeta

Rajesh

Sub: Environment
Class: B. Com T.

Also Solution

Sign: _____

SMOKING is
injurious to HEALTH

AIR POLLUTION

POLLUTION www

POLLUTION

Sign: _____

वायु प्रदूषण

प्रस्तावना :-

वातावरणात विविध वायुंचे एक निश्चित प्रमाण असते तसेच त्यांच्यात एक निश्चित गुणोत्तर ही असते. सजीवांच्या अक्षीतवासासाठी त्या हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. मानव काही दिवस पाण्याशिवाय काही आठवडे आक्सिडाच जिवंत राहू शकतो पण त्याे शिवाय काही मिनिटांमध्ये जिवंत राहू शकत नाही. म्हणजे मानव त्याे शिवाय जगू शकत नाही. निरोगी रवानासाठी शुद्ध हवेची गरज असते. मानवाला दररोज किमान १६ किलो शुद्ध अक्सीजनची गरज असते. परंतु वाढत्या औद्योगिक विकासाबरोबर वातावरणातील वायुंचे प्रमाण अमानुषित व प्रदूषित होत गेले. मानवाच्या विविध क्रियातून पथावरणात विविध दुषित पदार्थ सोडले जाते आहेत त्यामुळे हवेचे प्रदूषण वेगाने वाढत आहे.

Sign: _____

* वायू प्रदूषणाची व्याख्या *

१) ६६ सभोयतावच्या पयविशनात्मा व मानवात्मा इजा होईल इतकी एखा अस्वच्छ हवेचे म्हणजे हवेचे प्रदूषण होय त्याच्या मानवाच्या आरोग्यावर विपरीत परिणाम होतो"

- W.H.O

२) "जेव्हा वातावरणान अनावश्यक तराचा प्रवेश होतो तेव्हा त्याचे मौलीक संतुलन बिघडते. वेगवेगळ्या प्रकारचे वायू कार्बोनायड, धुल, खाजिजांचे कण, यामुळे एखा दुर्घट होण्याच्या क्रियेत एखा प्रदूषण म्हणतात."

- परकिस हॅरी

३) "वातावरणातील हवेत जेलमीच्या धाकापेक्षा सजीवावर धाकाक परिणाम करणारे धाक आढळतात त्यास एखा प्रदूषण असे म्हणतात."

- परकिस हॅरी

Sign: _____

* वायू प्रदूषणाची कारणे *

वायू प्रदूषणाची कारणे :-

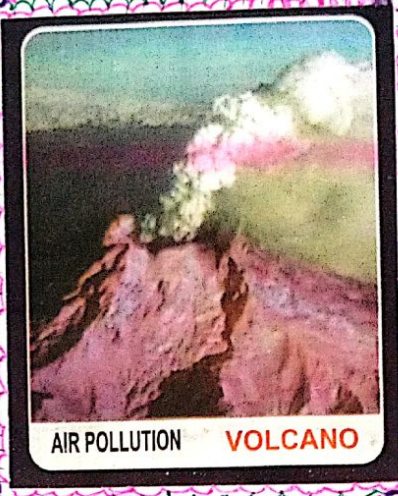
हवेच्या प्रदूषणासाठी नैसर्गिक क्रिया व मानवनिर्मित क्रिया कार्य करत आसतात.

अ) नैसर्गिक निर्मित कारणे :-

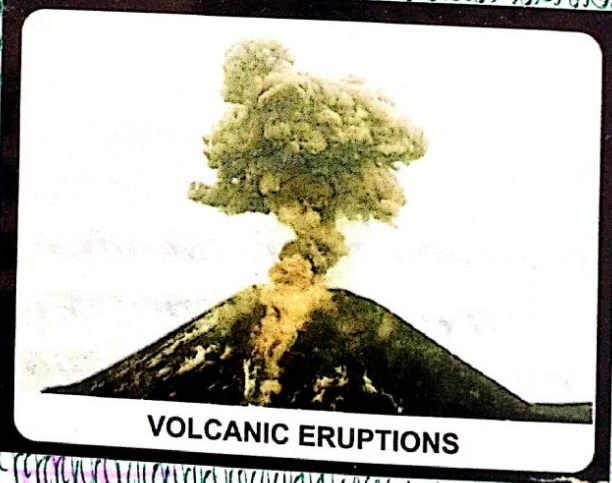
१) ज्वालामुखीचे उद्रेक :-

ज्वालामुखीच्या वेळी भूगर्भातील घन, द्रव, वायुरूप पदार्थ झुपुष्ठावर येवून पेल्लतान. त्यात वातावरणात उडून कारणे वायू असतात. ज्वालामुखीतून सल्फरडाय अॅसिड, हायड्रोजन सल्फाइड, अमोनियम क्लोरोईड, हायड्रोक्लोरीक अॅसिड इत्यादी वायू बाहेर पडतात. यासोबत राख धुलीका, मृदाकरण हे वातावरणाला फेकले जातात. हवेतील त्यांचे अजलीय घटक असते म्हणून वायू उडून बसते.

Sign: _____

AIR POLLUTION VOLCANO

VOLCANIC ERUPTIONS

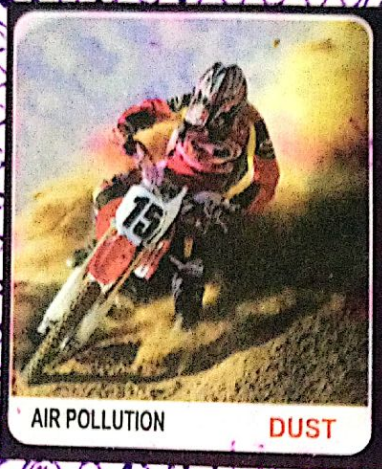
2. धुळीची वादळे :-

- वातावरणातील राखाड्या ठिकाणी राखाड्या वेळी वाहाने अचानक बदलादुळे वादळाची निर्मिती लगे तेव्हा धुळी, कचरा, वाकूकण व सुवम पदार्थ वातावरणात खुपडेय भागान पोहचतात. त्यामुळे हवा दुष्पीन बनते.

3. जंगलातील आगी

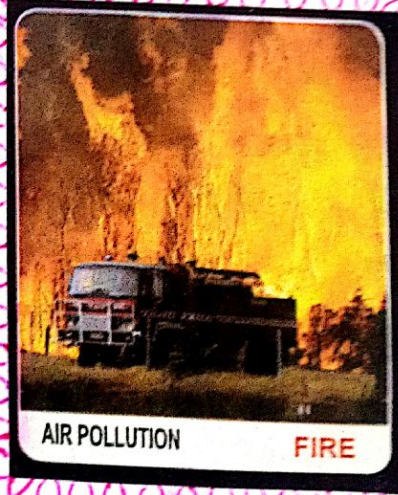
- बऱ्याचदा डुचीदुसार जंगलात आगी लागतात. वाऱ्यादुळे वेगाने पसरत जंगलात शुद्धा आक्सिजन असतो म्हणून आग द्रोढरूप घालण करते या ज्वलनातून कार्बोनायड आक्सिड थुड व राख वातावरणात पसरून दुष्पीन बनते.

Sign:

AIR POLLUTION

DUST

AIR POLLUTION

FIRE

Topic _____

* तापमानातील विपरीनता *

- सामान्यतः उंचीनुसार तापमानान घट होत असते. परंतु काली विशिष्ट परिस्थितीत उंचीनुसार तापमानान घट होत वाढ होत यामाच तापमानाची विपरीनता असे म्हणतात. अशा स्थितीला हवा स्थिर राहते तसेच अक्षिसरणा प्रवाह निर्माण होत नाहीत त्यामुळे त्या भागातील धूळ धूर धूके व इतर प्रदूषके त्याच ठिकाणी जाऊन वेळ राहतात व हवा दूषित असते.

याशिवाय निर्मग्नः कुजव्याच्या क्रियेमुळे निर्माण होणारे दूषित पायू शण्याच्या उच्चवातातून बाहेर पडणा पडणारा कार्बन डाय ऑक्साईड सागरी त्पाटामुळे होत पसरणारे हारकण यामुळे हि हवा दूषित असते.

SMOG = SMOKE + FOG

Handwritten text in Hindi, partially obscured by the smog image. Visible words include "महानगर", "हवा", "गंद", "धूल", "खण्ड", "गैस", "जल", "वाष्प", "मिश्रण".

ENVIRONMENT - NUCLEAR EXPLOSIONS & TESTS

Handwritten text in Hindi, partially obscured by the nuclear explosion image. Visible words include "परमाणु", "परीक्षण", "वातावरण", "प्रदूषण", "मौसम", "परिवर्तन", "अपव्यक्त", "प्रदूषण", "मौसम", "परिवर्तन".

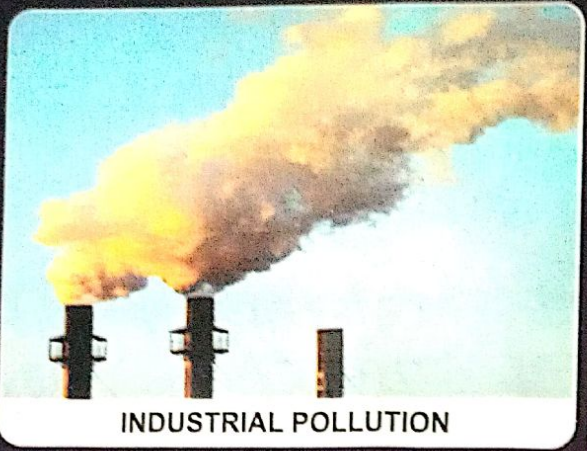
Topic _____

* मातृवर्तनीर्गिण कारणे *१) औद्योगिकरण

औद्योगिककरणपूर्वीही लगेचे प्रदूषण होते परंतु त्याला तीव्रता बनली 'औद्योगिक क्रांति'नंतर विविध प्रकारचे कारखाने गिरण्याशाखांसारख्या क्षेत्रात प्रचंड वेगाने वाढ आली कारखान्यातून बाहेर पडणारा धूर कार्बनचे कण, कार्बोनायड ऑक्साइड वायू, कार्बन मोनोक्साइड हे दुष्पित वायू वातावरणात सोडले जातात. सर्वत्र देशात औद्योगिकरण झाल्याने त्या प्रदूषण ही जागणीक समस्या बनली आहे.

२) अणुस्फोट चाचण्या

अणुस्फोट चाचण्यातून वातावरणात किरणोत्सर्गी धुक मोठ्या प्रमाणात पसरते त्यामुळे त्या दुष्पित बनते. अणुअध्यायानुन राष्ट्र व दुष्पित धुक वातावरणात पसरतात.

INDUSTRIAL POLLUTION

AIR POLLUTION

WAR

Topic _____

* स्वयंचलीन वाहनांचा बेथुमार वापर

आद्योगिक विकासाबरोबर वाहनीकित्या वाहनीकित्या साधनामध्य प्रचंड वाढ झालेली आहे. स्वयंचलीन वाहनांचा दैनंदिन वापर मोठ्या प्रमाणात केला जात आहे. स्वयंचलीन वाहनातल्या इंधनाच्या ज्वलनात कार्बन मोनॉक्साईड वायू वातावरणात मिळतात त्यामुळे सुरकार्बनकण शिर्याचे कण, कार्बन डाय ऑक्साईड, नायोजन ऑक्साईड, सल्फरडाय ऑक्साईड ही प्रदूषके वातावरणात, मिसळून हवा दुशीत बनते.

* औष्णिक विद्युत केंद्र

औष्णिक विद्युत केंद्रात मोठ्या प्रमाणात कोळशाचा वापर केला जातो. औष्णिक विद्युत केंद्रात कोळसा जाळल्यानंतर केंद्रातून बाहेर मोठ्या प्रमाणात धूर, राख, काजळी, सल्फरडाय ऑक्साईड हे धूळ बाहेर पडतात. कोळशात गंधकाचेही प्रमाण असते त्यामुळे हवा दुशीत बनते.

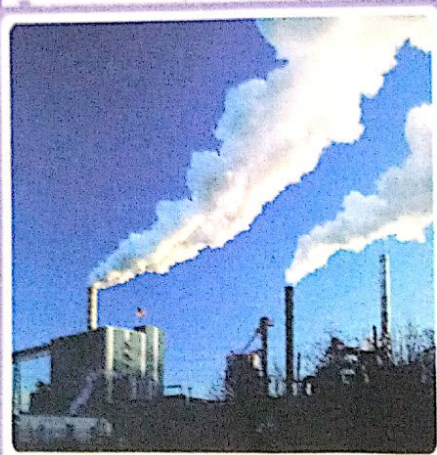
Topic _____

* रासायनिक खत कारखाने *

रासायनिक खत कारखान्यातून अमोनिया, हायड्रोकार्बन, विविध कणीय घटक वातावरणात रीडले जातात. कार्बोटीक, फॅक्टरीतून क्लोरीन साख्खा, काळजी, सल्फ्युराईड, आक्सिड्स हे घटक बाहेर पडतात. काळशात गंधकाचेही प्रमाण असते. त्यामुळे हवा दुशीत होते.

* सुतीकापड गिरव्या *

कापड गिरणीच्या परिसरात कापसाचे स्तंभ धागे, धूक यांचे आवरण पसरून धाराड्यातून धूर बाहेर पडते. कापडगिरण्यात असलेले रासायनिक द्रव्ये वापरली जाणान त्यांच्या उपयोगातून नैफता गॅस, गंधक, आम्ल, नायट्रोजन, आक्सिड्स, क्लोरीन, क्लोरिनेटायड, आक्सिड्स, धूक वरिणीचा धूर वातावरणात पसरून हवा प्रदुशीत होते.

AIR POLLUTION - THROUGH INDUSTRIES EXHAUSTION

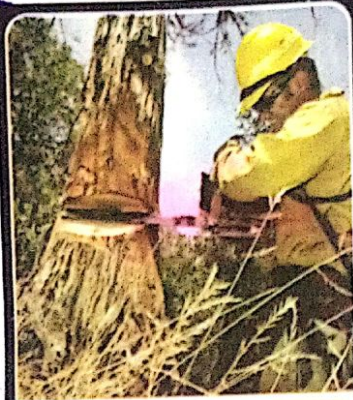
CONTROL : TOXIC CHEMICAL DISPOSAL PLANT

Topic _____

* जंगलतोड *

मानव विविध कारणासाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड करतो त्यामुळे वातावरणातील कार्बन डीऑक्साईड शोषला जात नाही व ऑक्सिजन वातावरणात सोडला जात नाही. वनक्षती जलत्याजे हवेचे नैसर्गिक शुद्धीकरण होत नाही त्यामुळे हवा प्रदूषणात मोठी वाढ होते.

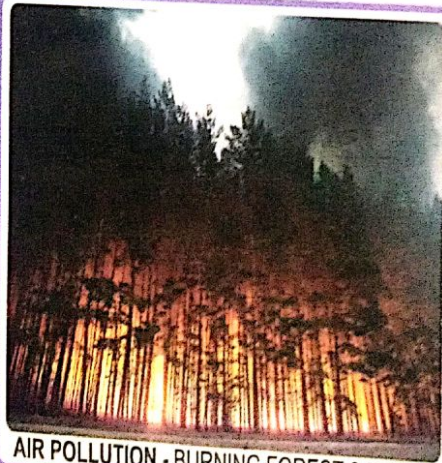
याशिवाय शेतातील किटकनाशक तिलनाशकांचा वापर, इंधनासाठी मोठ्या कचरा शेतातील टाकाऊ पदार्थांचा वापर, शीतगुळांचा वापर, झाडपाणी व कचरा यांची विल्हेवाट न लावणे, घुमपान इत्यादी कारणांमुळे हवा दुशीत वगळून नैसर्गिक कारणापेक्षा मानवनिर्मित कारणांमुळे हवा जास्त दुशीत होते.

POLLUTION FOREST CUTTING

पर्यावरण प्रदूषण

पर्यावरण प्रदूषण म्हणजे पर्यावरणात हानिकारक पदार्थांचा प्रदूषण होणे. हे प्रदूषण वायु, पाणी, मृदा, आदि प्रदूषण होऊ शकते. हे प्रदूषण मानवाच्या आरोग्याला हानि पोहोचवते. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी सरकारने कायदे बनवले आहेत. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीचे योगदान आहे. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीचे योगदान आहे.

AIR POLLUTION - BURNING FOREST & TREES

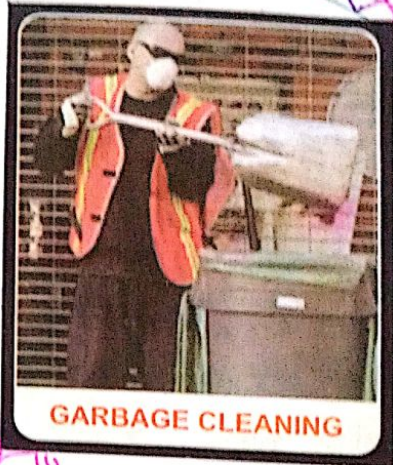
पर्यावरण प्रदूषण म्हणजे पर्यावरणात हानिकारक पदार्थांचा प्रदूषण होणे. हे प्रदूषण वायु, पाणी, मृदा, आदि प्रदूषण होऊ शकते. हे प्रदूषण मानवाच्या आरोग्याला हानि पोहोचवते. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी सरकारने कायदे बनवले आहेत. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीचे योगदान आहे. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीचे योगदान आहे.

Topic _____

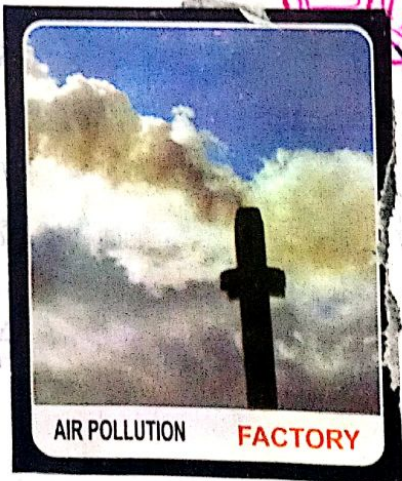
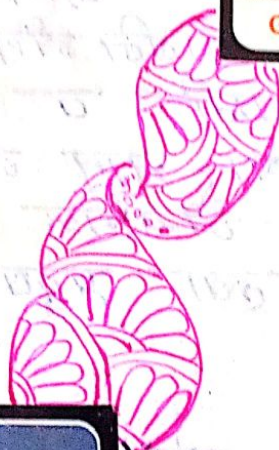
* हवा प्रदूषणाचे परिणाम *

हवा प्रदूषणा ही स्थानीक समस्या नव्हून जागतिक स्वरूपाची समस्या आहे त्याचे मानवी जीवनावर वनस्पतीवर हवामानावर असलेल्या परिणाम हेत असतात.

- १) लहान्या प्रदूषणामुळे वातावरणातील वायूंचे नैसर्गिक संतुलन बिघडते.
- २) ओझोनचा थर पातळ होतो. कारण वातानुकीत यंत्र, फ्रीज, लॅथर इंधन, स्तौक्य प्रसादन, आम्लप्रतीबंधक यंत्र यामुळे वातावरणात क्लुरोफ्लुरोकार्बन व तत्सम असायनिक वायू वातावरणात वापरतात. यामुळे पृथ्वीच्या वातावरणात पृष्ठभागाचे तापमान वाढते. यामुळे हिमाच्छील प्रदेशातही बर्फ पिळतात. सागराच्या पाण्याची पातळी वाढून किनारी भाग जलमय होतो.
- ३) वातावरणातील कार्बोडाय ऑक्साईडचे प्रमाण वाढत आहे हा वायू मोठ्या प्रमाणात उष्णता सोडून घेतो. हरीत मूल परिणामामुळे उष्ण वण वकच्या अंशाने वरून जाणे जाही त्याचा परिणाम तापमानात वाढ होतो.

GARBAGE CLEANING

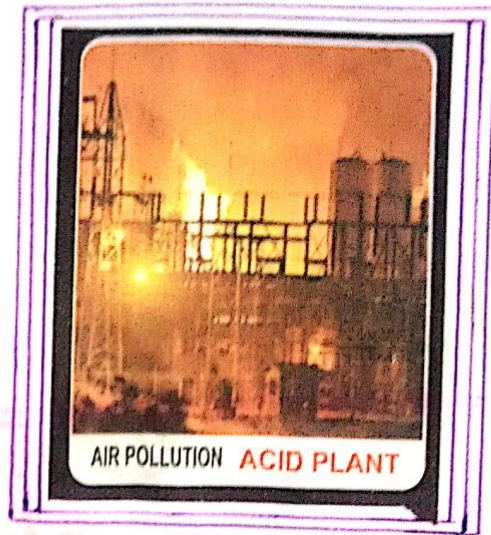
AIR POLLUTION FACTORY

Topic _____

४) कार्बोहाय्वातील धुर, वाहजांचा धुर सल्फर डाय ऑक्साईड, नायट्रोजन ऑक्साईड ओझोन वायू राकत घेतान. हीवाळाच्या सापेक्षा आर्द्रता वाडून सांझीभवून होत. तापमानाच्या विपरीतनेमुळे पृष्ठभागाजवळ दीर्घ काळ धुके व धुके निर्मिती होऊन दृश्यात फमी होत. वनस्पतीवद् विषारी धुम्याची काळजी घेवते.

५) कार्बोहाय्वातील प्रदुषणे वाहजांचा धुर, द्याडी कोरला थांवातून नायट्रोजन ऑक्साईड सल्फर डाय ऑक्साईड हवेतील बाष्पाच्या संपर्काने घेतान. तेव्हा त्याचे आम्लान रूपांतर होत. त्यातून सल्फ्यूरिक आम्ल, नायट्रीक आम्ल, कार्बोनिक आम्ल यांची निर्मिती होऊन आम्लपर्जन्य वृष्टी होत. त्याचा व्हांनी वनस्पती हदा श्यादीवद् गंभीर परिणाम होतान.

६) हवा प्रदुषणामुळे झाडे, फळझाडे, भाजीपाला, फुलझाडे म्हणजे सर्व प्रकारच्या वनस्पतींचे नुकसान होत. या दुष्पिन पदार्थांमुळे वनस्पतीच्या प्रकाश संश्लेषणाने अडथळे निर्मिती होतान. परिणामी वनस्पतीची वाढ खुंटते पाने पिळकी पडतान. सुकतान व वनस्पतीच्या नाश होत.

Topic _____

* हवा प्रदूषणावरील उपाय *

हवा प्रदूषण ही जागतिक समस्या असून त्याच्या नियंत्रणासाठी सर्व राष्ट्रांनी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. मानवी जीवनाचे अस्तीत्व जर अवधीत ठेवायचे असले तर हवा प्रदूषणाची तीव्रता कमी करणे आवश्यक आहे. तसेच भाविषात हवा दूषित होणार नाही याची काळजी घ्यावली पाहिजे. त्यासाठी काही उपाययोजना करता येतील.

१) वनस्पतीची जोडतीत जास्त लागवड करून परिस्रितीकीय संतुलन राखणे, हवा शुद्धीकरण करणे आवश्यक आहे. वृक्षानेडीवर निर्बंध घालून वनस्पतीचे संरक्षण आवश्यक आहे.

२) पेट्रोल डीझेलवर चालणाऱ्या वाहनांचा वापर कमी करावा. वाहन चालवताना ती महयम गतीने चालवावीत.

३) कारखाने शहरापासून दूर असवीत, वाऱ्याचा दिशेचा विचार केला जावा.

Topic _____

Date / / 20

Page:

४) परंपरागत इंधनाचा वापर न करता त्या रोजी अपरंपरागत उर्जास्रोतांचा वापर करावा.

५) हवा प्रदूषण दूर स्वकृपाने जलने त्याचे स्वरूप तीव्रता समजण्यासाठी हवा प्रदूषणाच्यापरीक्षणाने यंत्रणा उभारून नियमित सर्वेक्षण करावे.

६) हवा प्रदूषणविषयक नियमांची काटेकोरपणे आंमलबजावणी करावी कायद्याने पालन करावे.

७) कारखान्यांच्या परिसरात हवा दमट झालेस हवेपासाठी कारंजे निर्माण करावेत तरीत पट्टा उभारू करावा.

८) उंची उंचीवरील विमानांमुळे ओझोन थर विस्कळीत होणे म्हणून जास्त उंचीवरील विमान उडवतास बंधी बंदी घालावी.

९) खाजगी मोटारीच्या वापरापेक्षा सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्था वापराव्यात.

colours®

GOLD

Flowers

Topic _____

१०) शेतीत फिककनाशके जंतुनाशके नजनाशके व रासायनिक खताच्या वापर करु नये त्यापेक्षा नैसर्गिक खतांचा वापर करावा.

११) वस्तीतील उद्योगीक टाकाऊ पदार्थांची योग्य पिल्हदार लाववी.

१२) सार्वजनिक ठिकाणी गर्दीच्या ठिकाणी धुमपानात बंदी करावी.

याशिवाय अयुक्त्याच्यावर बंदी घालावी. व्यक्ती मरण पावल्यास विद्युत शक्तीचा वापर करावा. अंगणान रुग्ने, लोहमार्ग, बलस्थानके, शाळा, महाविद्यालयाच्या परिसरान वृक्ष लागवड करावी सर्वांनी महत्वाचे समजान लवा प्रदूषण विषयक माहिती देऊन जाणीवजागृती निर्माण करावी त्यासाठी प्रसारमाध्यमे औपचारिक व अनौपचारिक शिक्षण, समजस्वेचा संस्था यांची मदत घ्यावी.

अशा प्रकारे अनेक उपाय केल्यानंतर लवा प्रदूषण कमी करुन स्वच्छ व स्वस्थ जीवन जगता येईल.

✿ Certificate ✿

This is to Certify that

Mr. / Mrs. Jadhav Neha

..... Namdey Studying in B.Sc III

*..... has performed set of experiments
of the subject ... Environmental ... studies.....*

Satisfactorily in the year ... 2023-2024

Date :

Head of Department

Lecturer Incharge

***** () *****

* Air pollution. *

Air pollution is the contamination of air due to the presence of substances in the atmosphere that are harmful to the health of humans and other living beings, or cause damage to the contamination of to the climate or to materials.^[1] It

is also the contamination of indoors or outdoors surrounding either by chemical activities, physical or biological agents that alters the natural features

Uses of the atmosphere^[1] There are many different types of air pollutants, such as gases (including ammonia, carbon monoxide, sulfur dioxide, nitrous oxides, methane and chlorofluorocarbons),

particulates (both organic and inorganic) and biological molecules. Air pollution can also cause diseases, allergies, and

even death to humans; it can also cause harm to other living organisms

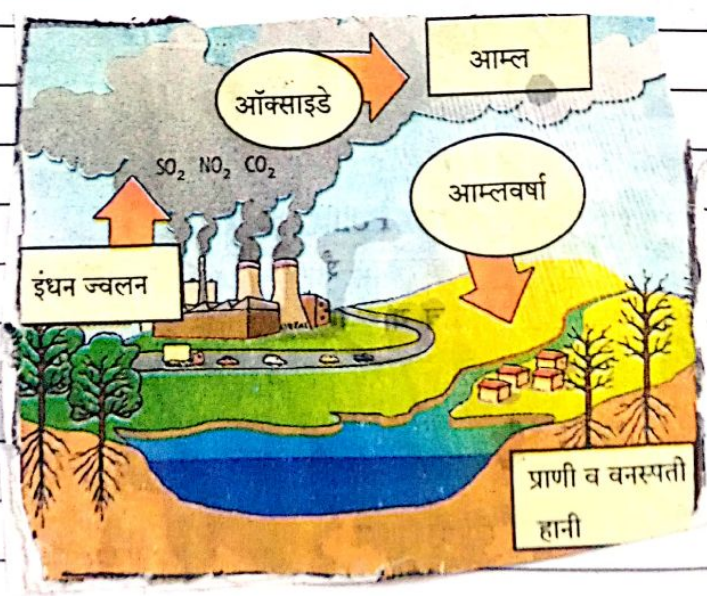
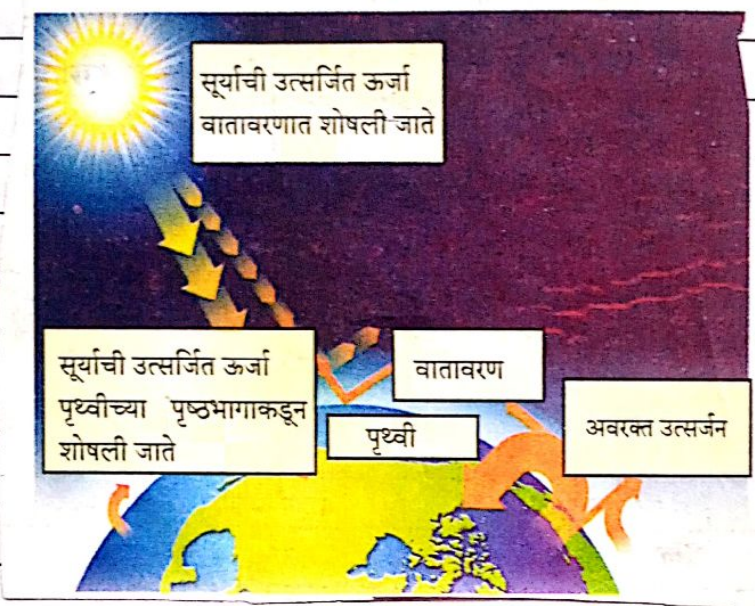
such as animals and crops, and may damage the natural environment (for

example, climate change, ozone depletion or habitat degradation) or built environment (for example, climate acid rain).

^[2] Air pollution can be caused by

***** (DIAMOND) *****

both human activities [B] and natural phen-
omena [C]

2016 Environmental performance Index indicate lower concentrations of fine - darker colored particulate matter and nitrogen dioxide as well as better indoor air quality.

Air pollution is a significant risk factor for a number of pollution related diseases, including respiratory infections, heart diseases, chronic obstructive pulmonary diseases.

(COPD), stroke, and lung cancer⁽⁵⁾ growing evidence suggests that air pollution exposure may be associated with reduced IQ scores. Impaired cognition⁽⁶⁾ increased risk for psychiatric disorders such as depression⁽⁷⁾ and detrimental perinatal health.⁽⁸⁾

The human health effects of poor air quality are far reaching, but principally affect the body's respiratory system and the cardiovascular system. Individual reactions to air pollutants depend on the type of pollutant a person is exposed to, the degree of exposure and the individual's health status and genetics.⁽¹¹⁾

* * * * * (Water pollution) * * * * *

Water pollution (or aquatic pollution) is the contamination of water bodies usually as a result of human activities, so that it negatively affects its uses. Water bodies include lakes, rivers, ocean, aquifers, reservoirs and groundwater. Water pollution results when contaminants mix with these water bodies. Contaminants can come from one of four main sources: sewage discharges, industrial activities, agricultural activities, and urban runoff including stormwater [2]. Water pollution can lead to many issues either surface water pollution or groundwater pollution. This form of pollution can lead to many problems, such as the degradation of aquatic ecosystem or spreading water-borne disease when people use polluted water for drinking or irrigation [3]. Another problem is that water pollution reduces the ecosystem services (such as providing drinking water) that the water resource could otherwise provide.

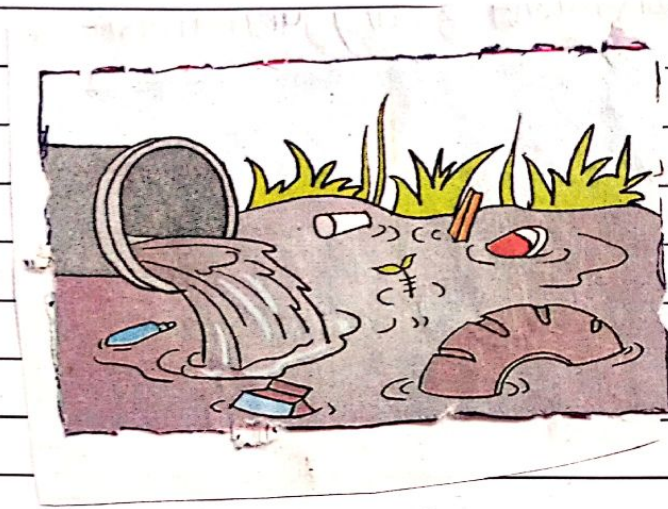
Sources of water pollution are

either point source or non-point source. Point sources have one identifiable cause, such as a storm drain, a wastewater treatment plant or an oil spill. Non-point sources are more diffuse, such as agricultural runoff. Pollution is the result of the cumulative effect over time. Pollution may take the form of toxic substances (e.g. oil, metals, plastics, industrial waste products) stressful conditions (e.g. changes of pH, hypoxia or anoxia, increased temperatures, excessive turbidity, changes of salinity), or the introduction of pathogenic organisms. Contaminants may include organic and inorganic substances. A common cause of thermal pollution is the use of water as a coolant by power plants and industrial manufacturers.

Control of water pollution requires appropriate infrastructure and management plans as well as legislation. Technology solutions can include improving sanitation, sewage treatment, industrial wastewater treatment, erosion control, agricultural wastewater treatment, sediment control and control of urban runoff (in-

***** () *****

cluding stormwater management).

* (Soil pollution) *

Soil pollution, soil contamination, or land pollution as a part of land degradation is caused by the presence of xenobiotic (human-made) chemicals or other alteration in the natural soil environment. It is typically caused by industrial activity, agricultural chemicals or improper disposal of waste. The most common chemicals involved are petroleum hydrocarbons, polynuclear aromatic hydrocarbons (such as naphthalene and benzo(a) pyrene, solvents, pesticides, lead, and other heavy metals. Contamination is correlated with the degree of industrialization, and intensity of chemical substance. The concern over soil contamination stems primarily from health risks, from direct contact with the contaminated soil, vapour from the contaminants or from secondary contamination of water supplies within and underlying the soil [1]. Mapping of contaminated soil sites and the resulting clean ups are time-consuming and expensive tasks, and require expertise in

***** (

)*****

TYPE PRINT PRINT & IMAGE

***** (DIAMOND)*****

geology,

Hydrology, chemistry, computer modelling, and GIS in Environment contamination, as well as an appreciation of the history of industrial chemistry [2]

In North America and western Europe the extent of contaminated land is best known, with many of countries in these areas having a legal framework to identify and deal with this environment problem. Developing countries tend to be less tightly regulated despite some of them having undergone significant industrialization.

causes of Human health, Ecosystems effects, cleanup options. By country see also.

***** (

)*****

Name: Shrikant Laxmanrao Thote
class: B.Sc T.y

sub : Environmental studies
seat no: Bc145536

* Pollution *

* What is Pollution?

Pollution is the introduction of harmful material into the environment. These harmful material is called as pollutants. Pollutants can be natural, such as volcanic they can be also created by human activity, such as trash or runoff produced by factories. Pollutants damage the quality of air, water, land.

* Types of Pollution *

1] Air Pollution

2] Water Pollution

3] Soil Pollution

4] Noise Pollution

5] Radioactive Pollution

1] Air Pollution:

is air pollution that harms

The surrounding environment and human beings it has an adverse effect on the human health. The atmosphere contain a fixed quantity of different airs and fixed ratio between them. Air is very important factor for living things. Human can survive for days not even minute without air that is human can not live with out air clean air is essential for good health.

* Causes of air Pollution

-
- 1) Agriculture Ammonia pollution
 - 2) Construction equipment NO_x
 - 3) Shipping other Transport
 - 4) Industrial process P_m, NO_x
 - 5) Road Transport P_m, VOC, SO₂
 - 6) Energy generation
 - 7) Household cleaning VOC
 - 8) Domestic Fuel

3)

EFFECT OF AIR POLLUTION

- 1] Irritation of eyes, nose, mouth and throats.
- 2] Respiration symptoms such as coughing
- 3] increasing respiratory disease such as bronchitis
- 4] Disrupts the natural balance of gases in the atmosphere
- 5] ozone layer becomes thinner

* Remedial measures of air pollution *

- 1] Reduce the use of petrol and diesel vehicles while driving. Drive at moderate speed
- 2] Use of non-conventional energy source instead of conventional fuel

3] Air pollution regulation should be strictly enforced

4] Do not use pesticides, herbicides and chemical Fertilizers in agriculture

5] Public transport should be used instead of private cars

2] Water pollution

Water is very important in life of living beings of the situation ancient human civilization seems to have development on river valley as it is directly and indirectly related of human activity.

The distribution of water on earth covered by water 92.2% of the total water is on the oceans and remaining 28% is sweet drinkable because of how rare precious is

How rare water is main-
taining water quantity is
very important

* Cause of water pollution

1) industrial plant

2) Due to pesticides

3) Domestic storage

4) oil spill

5) chemical fertilizers

6) global warming

7) Deforestation

6)

* Effect of water pollution is

1) Due to water pollution the amount of oxygen in the sea water decrease the aquatic animals do not get enough oxygen, so the aquatic animals die

2) Human, drinking of Consuming polluted water in any way has many disastrous effects on our health. it cause typhoid, cholera, hepatitis

3) Destruction of ecosystem ecosystem are extremely dynamic and respond to even small damage in environment

4) Contamination of food chain

5) Destruction of biodiversity water pollution depletes aquatic ecosystem and triggers

7]

Date / / 20

6] people usually get infected with salmonella after ingesting food or drinking water contaminated with faeces

8]

* Remedies of water pollution *

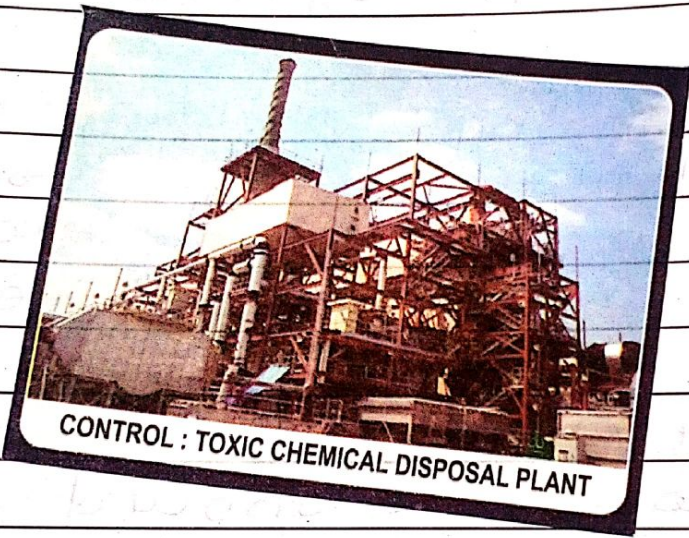
1) Purification of industrial waste water or its use for horticulture and agriculture should be done.

2) Natural fertilizers should be used instead of chemical fertilizers in agriculture.

3) Strict implementation of water pollution control act if necessary new strict laws should be made.

4) Aquatic organisms that purify water should be conserved.

5) Electric system should be used for cremation so that particularly burnt remains are not thrown into the river.

***** ()*****

NAME : SHAKTI RAOSAHEB

JADHAV

CLASS : B.S.C TY

SUBJECT : ENVIRONMENTAL
STUDIES
ASSIGNMENT

COLLEGE : H.J.P HYSCHOOL
HIMAYATNAGAR

SEAT .NO : BC145529

POLLUTIONS

***** ()*****

* Environmental pollution *

- Environmental pollution : types , causes , effects and controls ;
Air , water , soil and noise
& Land pollution .

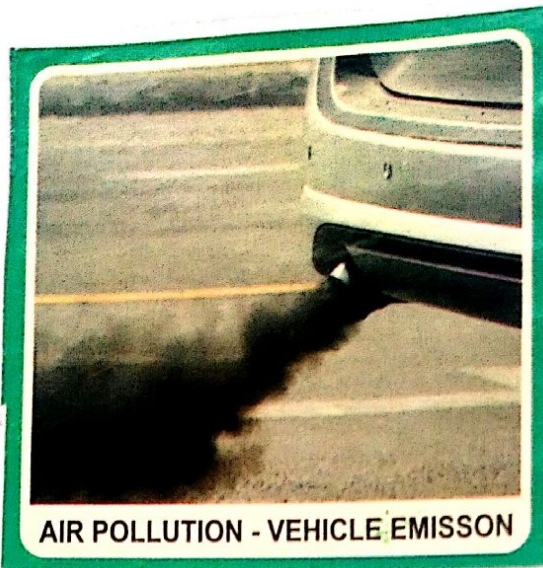
- Nuclear hazards and human health risks .

- solid waste management : control measure of urban and industrial waste .

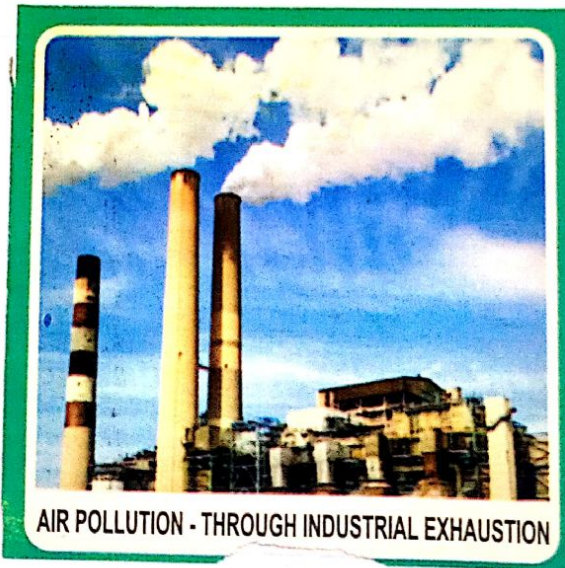
- pollution case studies .

● pollution :

- pollution is an undesirable change in physical , chemical and biological characteristics of our land , air or water caused by excessive accumulation of pollutants (i.e substances which cause pollution) .

AIR POLLUTION - VEHICLE EMISSION

AIR POLLUTION - THROUGH INDUSTRIAL EXHAUSTION

kinds of pollution :

- The pollution is of four major types namely, air pollution, water pollution, land pollution and noise pollution.
- In terms of origin it may be natural or anthropogenic (man-made).

* AIR POLLUTION *

- Degradation of Air quality and natural atmospheric condition constitute air pollution.
- The Air pollutants may be a gas or particulate matter.

Air pollutants and their effects :

particulate matter :- It comprises of small suspended particles such as soot, dust, pesticides, etc. and biological agents such as spores, pollen and dust mites.

It causes respiratory ailments such as asthma, chronic bronchitis, etc.,

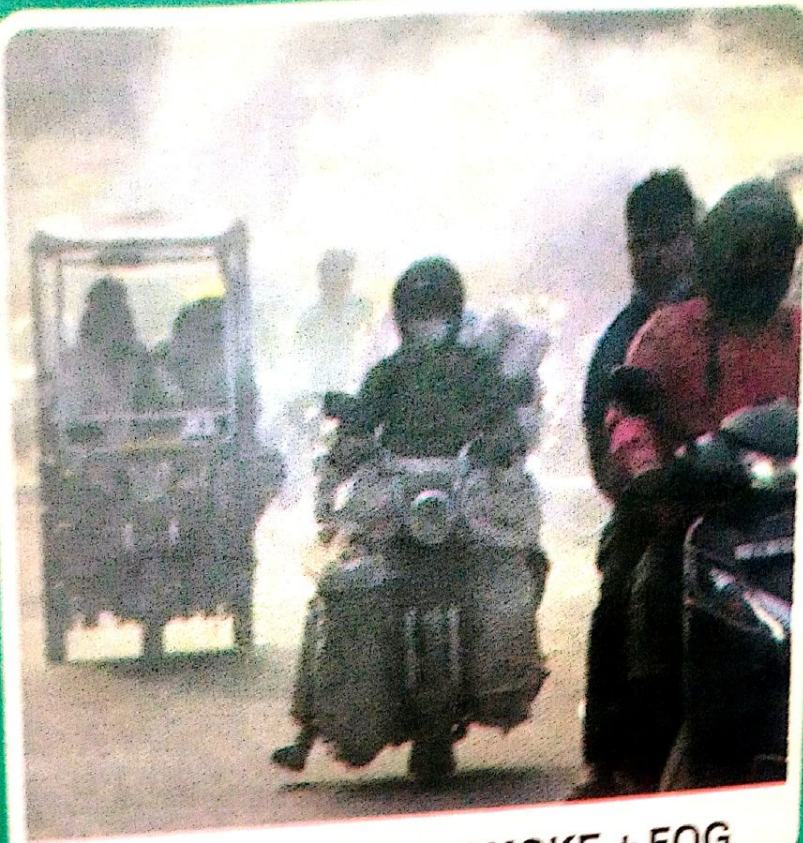

AIR POLLUTION - SMOKING

Carbon monoxide :- is a product of incomplete combustion of fossil fuels in automobiles. It is highly poisonous to most animals. when inhaled, carbon monoxide reduces the oxygen carrying capacity of blood.

Hydrocarbons :- hydrocarbons such as methane, are evolved from soil microbes (methanogens) in flooded rice fields and swamps. They are also generated during the burning of coal and petroleum products.

Sulphur dioxide :- is released from oil refineries and ore smelters which use the sulphur containing fuels. It causes harmful effects on plants and animals. It causes chlorosis (loss of chlorophyll) and necrosis (localised death of tissues).

AIR POLLUTION - SMOKE + FOG

AIR POLLUTION - SMOKE FROM STEAM LOCONOTIVES

- In human , it causes health problems such as asthma , bronchitis , and emphysema .

Nitrogen oxides :- It causes reddish brown haze (brown air) in traffic congested city air which contributes to heart and lung problems .

- Secondary effects of air pollution :

photochemical smog :

smog is a mixture of smoke and fog . It is formed in the atmosphere under the influence of sunlight by the photochemical reactions of hydrocarbons , oxides of nitrogen and oxygen , resulting in the formation of PAN (peroxy Acetyl Nitrate) .

PAN : damages the chlorophyll and thus reduces photosynthesis and growth . It also causes acute irritation of eyes and throat , visibility of the surrounding is reduced due to smog .

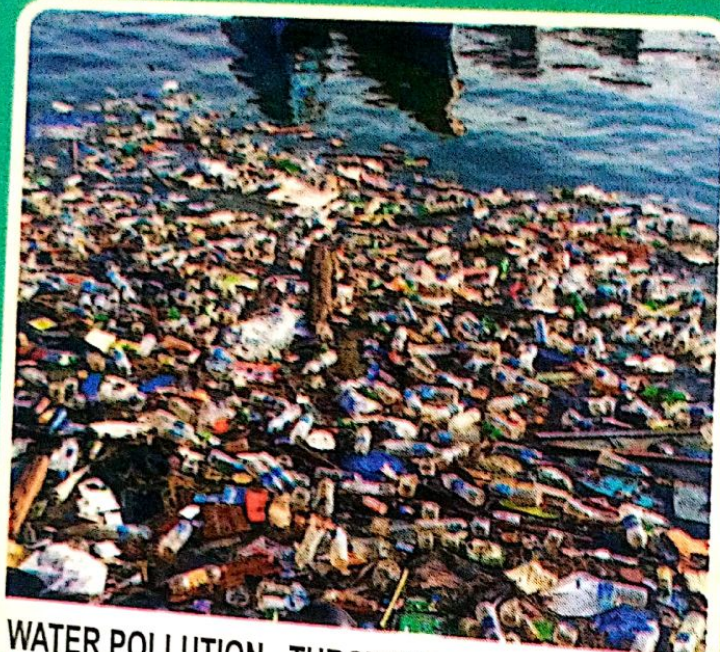

AIR POLLUTION - BURNING FOREST & TREES

Acid rain :- gases such as sulphur dioxide and Nitrogen oxides are oxidized to form sulphuric and nitric acids along with water, and precipitate as acid rain. It damages building materials, plants and animals. It also makes the soil acidic.

● Control of air pollution :-

1. The particulates emitted by industries should be controlled by devices such as scrubbers, precipitators and filters.
2. Use of unleaded or low sulphur fuel is to be encouraged.
3. Smoking in public places should be prohibited, because the cigarette smoke contains carcinogens such as benzo pyrene. An average smoker runs the risk of developing heart and lung diseases.
4. planting of trees along the road sides and around industrial areas.

WATER POLLUTION - THROWING WASTE IN RIVERS

)*****

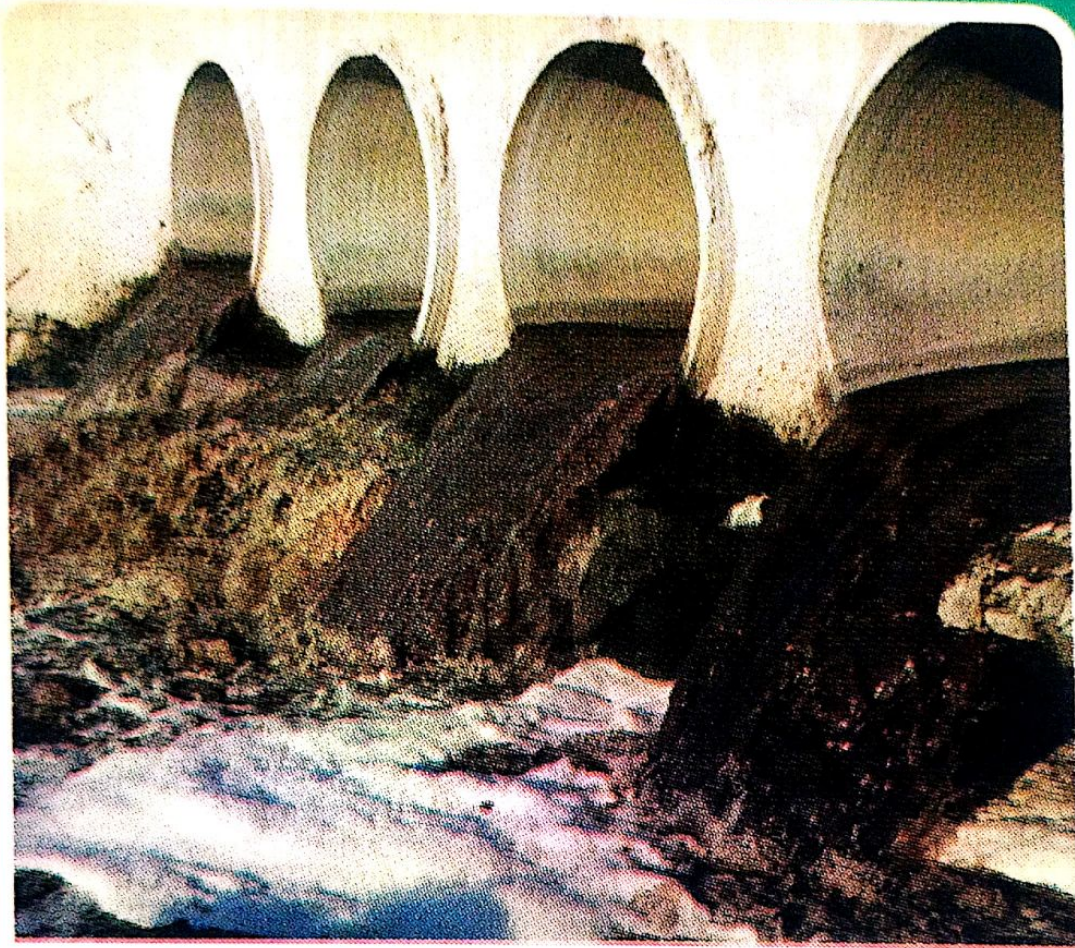
* WATER POLLUTION *

- Water pollution is defined as the adding of unwanted substances or the change of physical and chemical characteristics of water in any way which makes it unfit for human consumption.

- It is caused by waste products of industries (effluents), domestic sewage, oil spillage, agricultural and industrial run off etc..

Sources and effects of Water pollution :-

- Industrial wastes - The industrial effluents containing heavy metals and chemicals such as arsenic, cadmium, copper, chromium, mercury, zinc, nickel, etc., are directly released into the water bodies such as lakes, ponds and rivers without proper treatment.

WATER POLLUTION - IMPROPER ORAINAGE

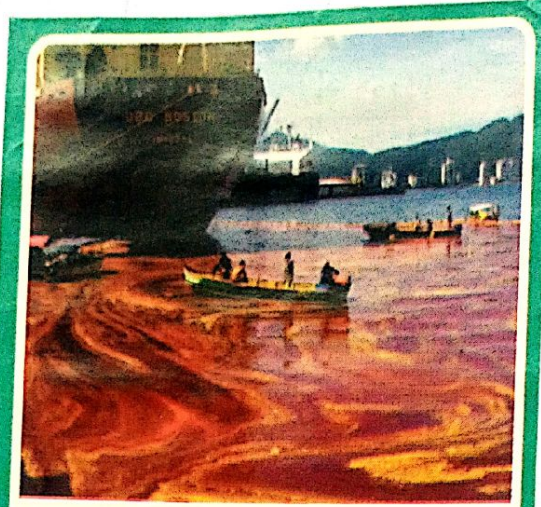
- These wastes contaminate the water bodies and make them unsuitable for human consumption.

- Hot water is another noted pollutant from industries.

1. Many industries use water as a coolant for the machinery and release of hot waste water into the water bodies causing thermal pollution which affect both the plant and animal life.

2. The surface run-off - The surface run off from agricultural land is contaminated with pesticides and residues of inorganic fertilizers.

3. The run off from urban and industrial are rich in organic and inorganic compounds. These pollutants contaminate both surface and ground water resources.

WATER POLLUTION - OIL SPILLAGE

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

4. oil spills :- An oil spill is an accidental discharge of petroleum products in oceans and estuaries from capsized oil tankers, offshore drilling and exploration operations. It can cause drastic damage to the marine and coastal bio diversity.

5. Domestic sewage - It is rich in organic matter and detergents. Decomposition of organic matter increases the nutrient content of the water bodies.

6. Availability of excess nutrients results in algal bloom on the surface of water resulting in the deficiency of oxygen content (BOD - Biological oxygen Demand). This in turn leads to the death of aquatic organisms.

This process is known as Eutrophication.

)*****

Control of Water pollution :-

1. Sewage treatment plants should be installed to treat sewage before releasing into water bodies.

2. Excessive use of pesticides, herbicides and fertilizers should be avoided.

3. Biological control of insects pests and organic farming is to be followed in order to reduce the dependence on pesticides and inorganic fertilizers.

4. By legislation and strict enforcement.

5. By creating social awareness among people about the water pollution and the need for pure water.

)*****

NOISE POLLUTION - LOUDSPEAKER

* NOISE POLLUTION *

- Noise may be defined as an unwanted and unpleasant sound that may have adverse effects on animals and humans.

- The unit of sound level is decibels (db).

- Noise level above 120 db is considered harmful to human beings.

Sources -

- The different sources associated with noise pollution are industrial machinery, road, rail and air transport, loud-speakers, construction equipments, household appliances, crackers etc.,

Effects -

- Noise seriously affects heartbeat, breathing, and can cause constriction of blood vessels.

AIR & NOISE POLLUTION - CRACKERS

- It can cause headache, sleeplessness, irritability and may seriously affect the productive performance of human.

- Loud noises (above 130 db) can cause damage to the ear drum, hair cells of cochlea (organ of hearing) and thereby resulting in temporary or permanent loss of hearing.

- It can also seriously affect the concentration of students while learning.

- Rise in blood pressure.

- physical development of fetous.

- Reduce concentration.

- causes serious mental disorders.

Noise pollution : control measures :-

- The industries should be established away from residential areas.
- Trees should be planted along roadside or highways to reduce noise levels.
- The industrial machinery and motor vehicles should be properly maintained in order to minimize the noise.
- The use of loudspeakers and bursting of crackers should be restricted.
- Effort must be made to create awareness among people about the harmful effects of noise and the need to control it.

LAND POLLUTION - TOXIC WASTE

* LAND POLLUTION *

- Land pollution is a serious problem that impacts humans, animals, and the earth. Without taking measures now to reduce pollution levels, permanent changes to the land can occur. The adverse changes to the environment due to land pollution are subtle, but the problem is much bigger than it appears.

- Land pollution is the destruction and contamination of the land through the direct and indirect actions of humans.

Causes of Land pollution :-

1. Deforestation and soil erosion -

- when forests are cleared for development and to meet the demand for wood supply, the soil is loosened in the process. Without the protection of the trees,

**WATER AND LAND POLLUTION
THROUGH CHEMICAL WASTE**

the land become barren over time and starts to erode.

2. Agricultural chemicals -

- part of the farming process often involves the use of harmful pesticides and insecticides to protect crops.

However, the chemicals can cause the land to become barren.

3. Industrialization -

- The Industrial Revolution may have resulted in significant positive changes to the economy and society, but it also led to significant pollution of the land

4. Human sewage -

- Untreated human waste can produce toxic gases that can seep into the ground.

As with Air pollution, the soil quality is negatively impacted, and land nearby can be contaminated.

***** (1) *****

NAME :- LUMDE SWARAJ SANTOSHRAO.

SUB :- ENVIRONMENTAL STUDIES.

CLASS :- BSC THIRD YEAR.

SEAT No :- BC 145532.

***** () *****

✿ Certificate ✿

This is to Certify that

Mr. / Mrs. Tahneezae Nausheen.....

..Muhammad... Studying in ...BSC...TY.....

*..... has performed set of experiments
of the subject ..Environmental... Studies.*

Satisfactorily in the year ...2022-2023.....

Date :- 23-12-2023

Head of Department

Lecturer Incharge

Topics

Environmental Education - Studies

- ① Environmental Studies Inte-
roduction.
- ② Biodiversity of life
or
Biodiversity of life Conser-
vation,
& their endangered species
& protect the endanger-
ed species from
our world.

Environmental Studies:-

The science of environment is called environmental studies. It is also called environmental education.

The study of the basic components of our surroundings & their interactions is called environmental studies.

The environmental studies include the following aspects:-

1. The components of the environment.
2. The interactions & the interdependence of the various components of the environment.
3. The ecosystem, or the biogeochemical cycle.
4. Natural hazards like earthquake, cyclones, floods, landslide, volcanoes, etc.
5. Man made hazards. Eg: Industrial, atom bomb, explosion, pollution, etc.

Aim of Environmental Studies:-

The aims of environmental studies are the following:

1. To get knowledge about our surroundings.
2. To know that our environment is our house.
3. To create awareness on the environment.
4. To participate in the movement on the conservation of our environment.

Need for environmental studies:

The environment for man is the earth. The Earth is the big house of

Our solar system, Earth is credited as the living planet. It alone contains man, animals & plants.

Millions of people lived & disappeared from the earth. Now we live on it. Yet millions have to be born & live. It is our profound duty to hand over earth safely on their hands.

But now the Earth is severely disturbed. The disturbances are caused by the following factors:

1. Green house effect
2. Global warming
3. Industrializations
4. Ecoside-Destruction of natural environment by man. Eg: Conversion of a forest in dwelling place.
5. Ecoterrorism-Destruction of enemies of natural environment. Eg: Atomic bomb explosion in Hiroshima & Nagasaki.
6. Atomic power plant accident. Eg: Cheenobyl episode.
7. Acid rain. Eg: Stone leprosy in Tajmahal.
8. Heavy metal pollution.
9. Minamata disease in Japan.
10. Air Pollution, Water Pollution, Noise Pollution, Radioactive pollution, etc.

atmosphere its related or wild life or wild life conservation in India is related to Environmental studies.

Biodiversity

of Conservation of Life :-

Biodiversity of Life :-

Wild life refers to the uncultivated species of plants & animals living in their natural habitat. Wild life management refers to the protection, preservation, perpetuation & judicious control of populations of rare species of plants & animals in their natural habitat.

Values of Biodiversity :-

- ① Ecological Value
- ② Economic Value
- ③ Scientific Value
- ④ Aesthetic Value

Wild Life Conservation :-

Aims of Wild Life Conservation :-

Wild Life Conservation has the following aim :- 1. To protect & preserve the rare species of plants & animals from extinction.

- 2. To preserve the breeding stock.
- 3. To prevent desertification.
- 4. To maintain the balance of nature.
- 5. To study the ecological relations of the plant & animals in natural habitat.

Necessity for conservation:- The conservation of wild life provides the following advantages & benefits:

1. Balance of nature:- Conservation of life maintain a balance of nature Ex-ample.

a. When all herbivorous animals in a forest are killed. The tiger & lions enter human settlements & attack human beings & domesticated species. b. The killing of snakes for their skin allows the rate population to increase enormously.

2. Economic value:- wild life is a wealth of the country & it is a good source of income. Wild life yields timber, firewood, hides, ivory, horn, etc. Live & dead animals can be stored in zoos & museums for exhibition.

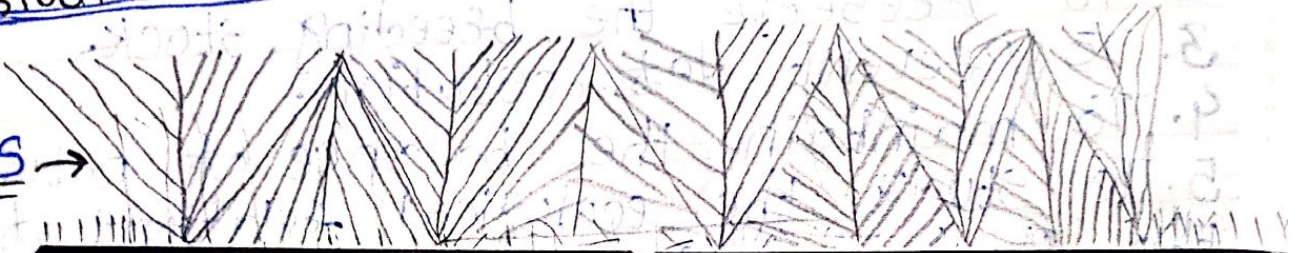
3. Recreation:- wild life forms a source of enjoyment & recreation to human being.

4. Educational:- visits to sanctuaries give educ education to the students of schools & colleges.

5. Genetic resource:- The wild flora & fauna are rich source genes called genetic resource.

Balance Because of these season balance of Nature Biodiversity of wild life.
in Biodiversity at wild life:-

Grass →

RABBIT

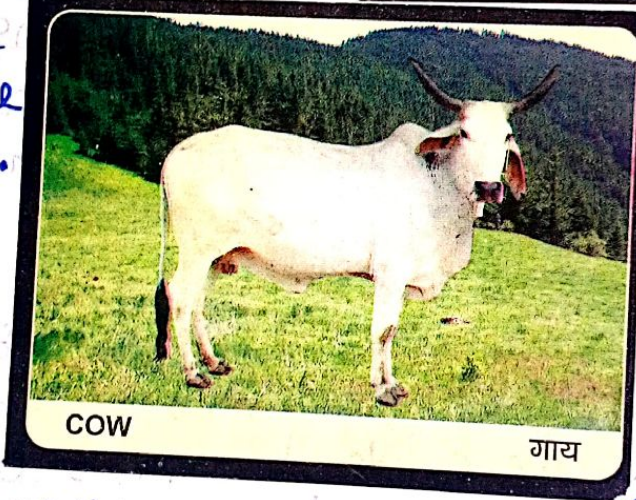
खरगोश

GOAT

बकरी

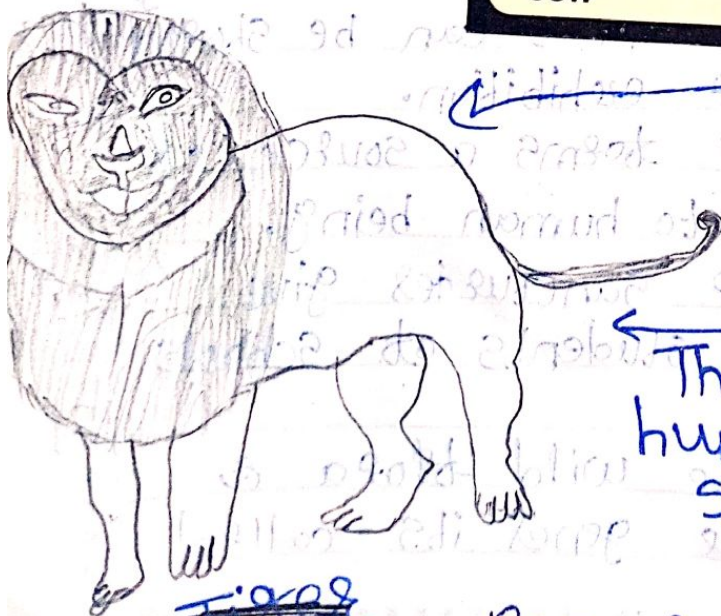
These three animals are herbivorous.

COW

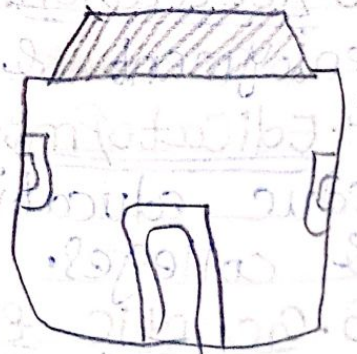
गाय

The herbivore was killed than tiger enter the settlement

Lion Tiger

They enter human settlement.

House

Because of these season balance of Nature Biodiversity of wild life.
in Biodiversity at wild life:-

CAUSES to wild life depletion:-

The decline & depletion of wild life is caused by the following factors.

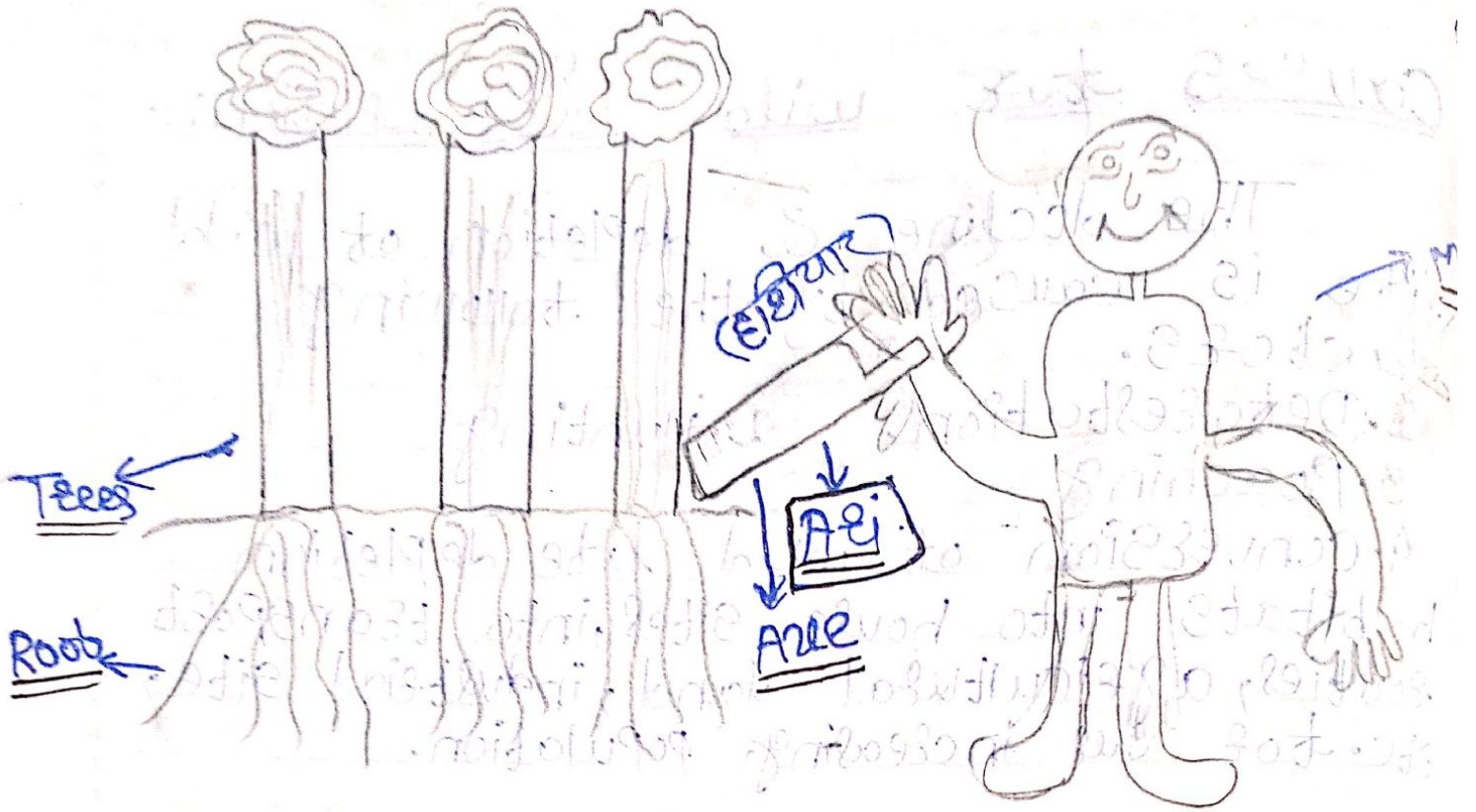
- 1. Deforestation.
- 2. Hunting
- 3. Poaching
- 4. Conversion of wild life depletion habitats into house sites, into transport routes, agricultural land, industrial site, etc. due to increasing population.

5. Poor breeding potential in wild animals.

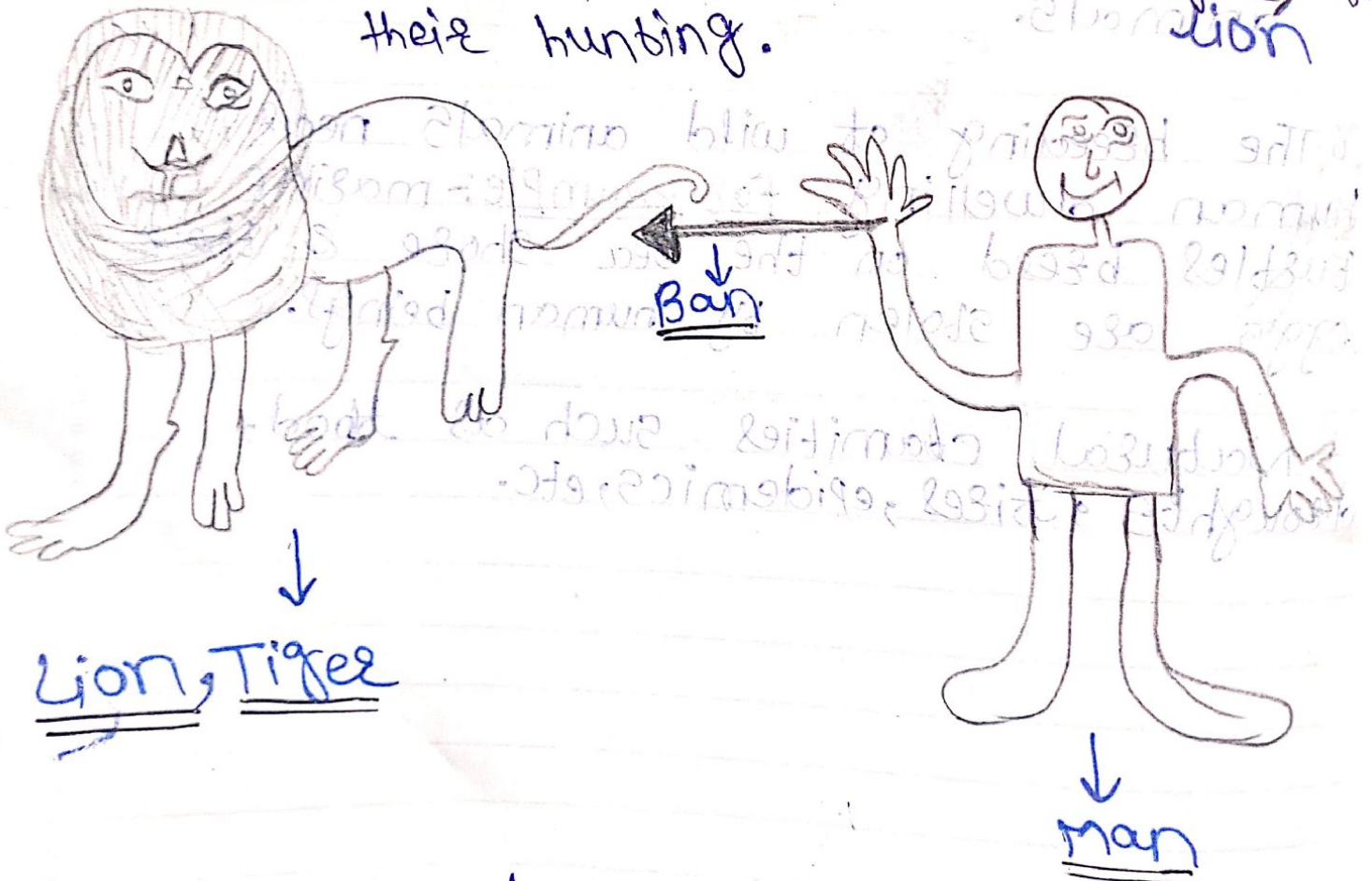
6. The breeding of wild animals near human dwelling for example:- marine turtles breed on the sea shore & their eggs are stolen by human beings.

7. Natural calamities such as flood, droughts, fires, epidemics, etc.

Deforestation:- Due to ~~forest~~ cutting deforestation

Hunting:- The hunter killed the tiger for their hunting.

- These are cut because the forest is cut by humans. The forest is cut for mining, industries, etc.
- Humans also killed the tiger, lion for hunting.

Endangered Species of India:-

During the last 2000-106 species of animals & 139 species of birds have become extinct. Now it is estimated that about 600 species of birds & animals are going to become extinct. If proper protective measures are not taken. These species are called endangered species. Most of the mammals. Some of them as follows.

Mammals:

Loxus teadigradus	-	Slender loxus.
Canis lupus	-	wolf
vulpes vulpes	-	Red fox
U. T. ursus	-	Black bear
Ursus arctos	-	Brown bear
Melursus	-	Sloth bear
P. tigris	-	Tiger
B. Tiger	-	Bengal tiger
Panthera pardus	-	Leopard
Acinonyx tigris	-	Cheetah
Rhinoceros	-	Rhino
C. Pluvis	-	Crocodile
C. duvauceli	-	Swamp deer
Loxodonta africana	-	African
Panthera leo	-	Lion
		Elephant

Elephas maximus - Indian Elephant

Birds:-

C. olor - mute swan
cygnus cygnus - whooper swan
Pavo cristatus - peacock

Reptiles:-

Chelone mydas - Green turtle
Python molurus - Python
P. sebecus - Python

Amphibia:-

Typhlobatris verrucosus - Himalayan newt

Nectophyne tuberculosa - viviparous toad

Wild ^{life} Conservation of India:-

The wild life of conservation in India are is very very important because they provide the biodiversity of India in forest ecosystem. But

But human activities are bad

toe biodiversity of wild life conser-
vation.

Because of human activity they
extinct.

The endangered species of India are
as following:-

Mammals:-

① Fox:- (vulpus vulpus)

It is the
part of ender-
naged species
of India. Its
Scientific name
is vulpus
vulpus. Fox is

very few in India but they are
extinct. They do not see our next
generations our responsibility is
that to save the wild life in biodi-
versity. The fox is very few.

fox is eaten by tiger, lion, etc.
But they are few. Do not killed
the fox our purpose because
they are very important to
biodiversity life of wild conser-
vation.

② Brown Bear:- (Ursus arctos)

The bear is the part of biodiversity of wild life conservation.

The bear is few in the forest they are extinct. The bear scientific name is Ursus arctos. The Ursus arctos is using in the humans purpose.

The bear's skin & nails use for cloths & cosmetic purpose they are also supply in the foreign country these is illegal. Because of their skin & nails they are killed the bears. Because of these reason they are endangered species.

The bear present in 10500 species in our world. The Brown bear & black bear is present in them. Do not killed the forest animals for our use, purpose.

They endangered species in biodiversity of wild life

③ Pantheral Lion - (Lion)

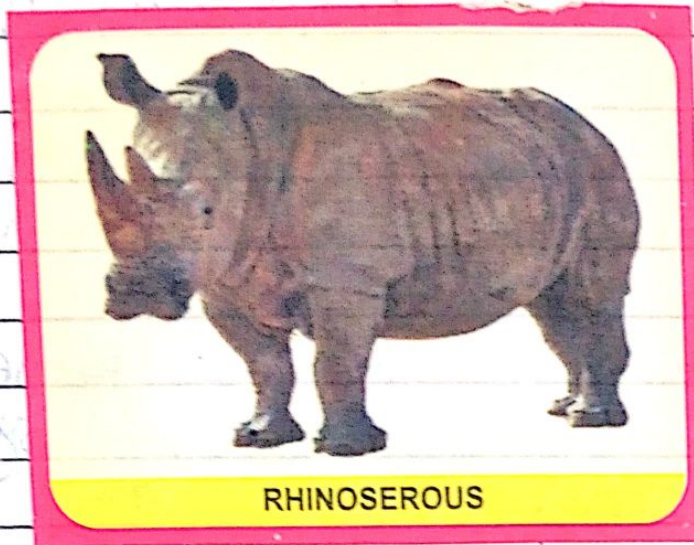
The lion introduction project is an insensitive of the India government to lion team extinction in wild

life by means of reintroduction. The last wild population of Asiatic lion is found in the region of Gir forest national park in the state of Gujarat.

In 1993 a workshop was held on the population & habitat viability assessment (PHVA) of Asiatic lion, departments were asked they suggest suitable site for reintroduction & provide the basic ecological.

During the workshop the number of teams were formed to focus on varied (different) aspects of conservation of the Asiatic lion such as monitoring habitat such as sub-divided into Gujarat, madhya pradesh & Rajasthan sub group, population modeling play base requirements, lion human interactions, translocation, captive 300 animals, public education, veterinary reproductive & genetic aspects, etc.

④ Rhinoceros :- (Rhino)

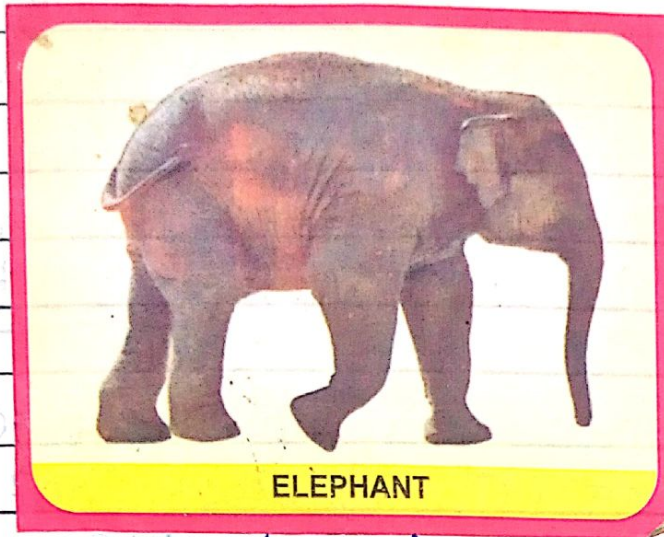
Indian Rhino, greater one horned rhinoceros or great Indian rhinoceros is a rhino species native to Indian subcontinent. It

is listed as one of notable on the IUCN red list, as population is fragmented & restricted to less than 20,000 kilometer square. Moreover the extent & quality of the rhinos most important as of August 2018, the global population was estimated about 3588 individuals including 2039 individuals in India & 649 in Nepal. Kaziranga National Park alone has an estimated population of 2048 rhinos in 2009. Pobitora is wild life sanctuary in Assam has the highest density of Indian Rhinos in the world with 84 individuals in an area of 38.80 kilometer square.

Nearly 85% of the global Indian Rhinos population is concentrated in Assam where Kaziranga National Park contains 70% of rhinos population. However

Coaching remains a continuous threat, as more than 150 Indian rhinos were killed in Assam by poachers between 2000 & 2006. Therefore to avoid such condition, increase the population & conserve the Indian rhino the project rhino has been taken into account by Indian Government.

⑤ Elephant:- (Elephas maximus)

Project elephant was launched in 1992 by the Government of India, Ministry of

environment forest to provide financial & technical support to wild life management efforts by states to these free ranging population of wild Asian Elephants. The project aims to ensure the long term survival of population of elephants in these natural habitats by protection them, these habitats & migration corridors. other goals of project elephant are supporting the research of ecology & management of elephants creating awareness of conservation among local people, providing include veterinary to captive elephants.

Objectives of project elephant:-

- i. To protect elephants these habitats & corridors.
- ii. To address issues of man animal conflict.
- iii. Welfare of captive elephants.
- iv. To promote not be harm elephants to these work.

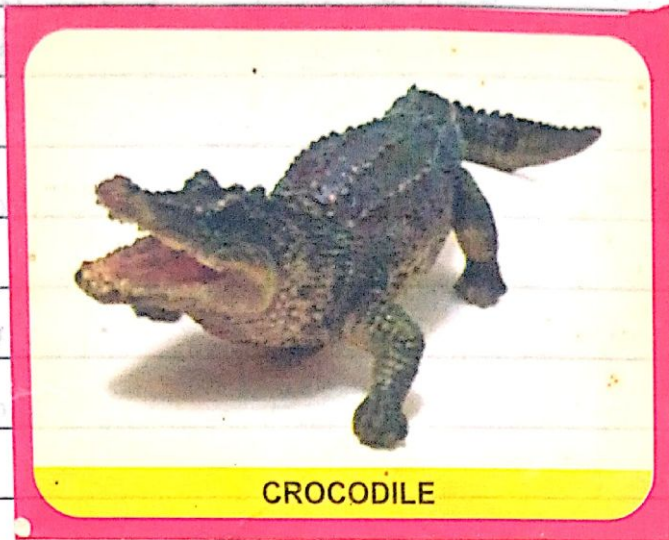
v. Elephant rescue.

Financial support is being provided to major elephant bearing states in the country. The project is being mainly implemented in 16 states / union Territories (UT) these are

- Andhra Pradesh, Arunachal Pradesh, Assam, Chattisgarh, Jharkhand, Karnataka, Kerala, Maharashtra, Meghalaya, Orissa, Tamil Nadu, Tripura, Uttarakhand, Uttar Pradesh, West Bengal, etc.

The project aims to ensure the long term survival of elephant population of India. In these natural habitats elephants are migrating & migration corridors are

⑥ Crocodyles:- (C. Palustris)

CROCODILE

Crocodyle shell & ancient relation with India. They are detected along with many Hindu Gods & goddess in cultures &

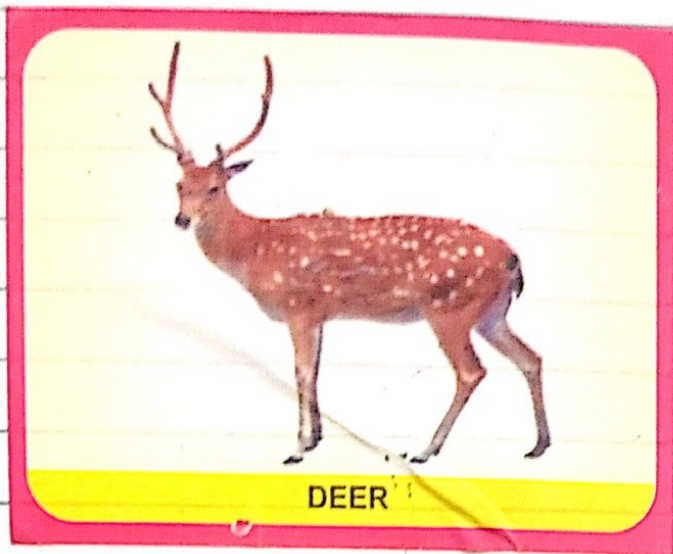
Painting. In the prehistoric period, seven species resided in India. The number has decreased to 3 primary species. The mugger crocodile is found in lakes & rivers through out the country. The salt water crocodile is found along the eastern coast of the country & the Andaman & nikobar islands. The Gharial crocodile is found in rivers areas, though is greatly reduced from its previous range.

The mugger crocodile is India's most common species. They are not as long as salt water crocodile. Their average size is about 13 to 14 feet. Until the British colonized India, crocodiles were never critically endangered. Afterward, an India Biologist of American origin

named Romulus Whitaker established
the madras crocodile bank for
conservation & breeding of crocodiles.
They are now limited in India,
Bangladesh & Nepal. It is found in only
some rivers of India which include
Ochambal, Ghirwa, Ganga, Yamuna, Kali,
Kosi & Gundur.

Crocodile farms are used mainly
for conservation of wild life &
breeding programmes. In January 2019
a programme has been taken to relocate
300 crocodile from the area of the
statue of unity in Gujarat state.

① Deer : (C. duvauceli)

Deer is scientific name is C. duvauceli. Deer is very important to the biodiversity of life. Because they are part of our food chain in forest.

Deer is killed by hunting for the use. They used in the cosmetic of their belly in Kashmir. Because of Kashmir they killed the deer. Deer is very few in our world day by day they decrease. Deer is very important for tiger, lion, cheetah, etc but they are exist in our forest. They killed the deer for our using purpose.

Do not killed the deer because they important to our biodiversity of wild life. Deer is the endangered species of wild life.

protect endangered species in following ways:-

Methods of conservation:-

1. Knowledge of wild life → For proper management of wild life a thorough knowledge of the ecology of wild animals is essential.

2. Appointment of officials → The management of wild life is made effective by appointing suitable officials.

3. Protective laws → Restrictive laws should be framed at the Government level to prevent the exploitation of endangered species.

India was the first country to enact a wild life protection act.

1. The wild birds & animal protection Act of 1887.

2. Forest Act XVI, 1927: It was enacted for the protection of games.

3. Indian Board of life, 1952.

4. The wild protection Act of 1972:

→ The act prohibits the hunting of animals. Chief wild life wardens & authorized officers are appointed to watch.

1. The possession, trapping & the shooting of wild animals alive or dead.

2. The seeing of their meat in eating house.

3. Their transportation & export.

5. Restriction of Hunting
6. Poaching
7. Habitat improvement
8. Restoration of Habitats
9. Clonal Bank
10. Provision of shelter & cover
11. Artificial stocking
12. Game farming
13. Epidemic control
14. Census
15. Educating the public
16. Establishment of sanctuaries & National parks.

These the Biodiversity of wild life endangered species to protect them.

There is all about Biodiversity of life.